

KUR'AN'DA İNSANIN SALİH OLMA SÜRECİ*

Abdurrahman ALTUNTAŞ**

Öz

Sâlih insan Kur'an'da ortaya konulan örnek bir şahsiyettir. Sâlih insan, iyi yönde çalışan, kendine, ailesine, çevresine ve bütün insanlara faydalı olan, iyiyi, güzeli, doğruyu ikame etmeye çalışan bir kişiliktir. Sâlih insanın ortaya çıkması için bazı şartlar gereklidir. Bunların başında iman, ilim, amel, ihlas ve ihsan gelmektedir. İman olmadan bir kişinin yaptığı iyiliklerin Kur'an nazarında bir değeri yoktur. Bu saydığımız hususların dışında iyi bir aile ortamı da sâlih insan olma sürecine etki eden faktörlerdendir. Aile ortamından sonra kişinin sâlih insan olması için iyi bir çevrenin bulunması gerekmektedir. Bu iki şartı tamamlayan en önemli şey eğitim ve öğretimdir. Bu şartların hepsi birbirine bağlı ve birbirini destekleyen bir mahiyet içermektedir. Sâlih insanın meydana gelmesi bir süreç meselesidir. Yani Kur'an'da ortaya konan ideal insanı meydana getirmede belli bir zamana ihtiyaç vardır. Yine bu süreçte verilen emeğin kalitesi de sâlih insanı teşekkül ettirme açısından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Sâlih İnsan, İman, Aile, Çevre, Eğitim ve Öğretim

THE PROCESS OF INDIVIDUAL TURNING INTO SALİH IN THE QUR'AN

Abstract

Salih person is an example individual who is manifested in the Qur'an. He is the person who works in the right direction, avails to himself, his family, environment and all people, and fulfills the good, nice and right. There should be some conditions for appearance of *salih* person. The faith, knowledge, deed, sincerity, benevolence come at the beginning. There is no value of the goodness of person without faith in the sight of the Qur'an. Besides these points which we counted, a good family atmosphere is one of the factors that effects the process of being *salih* person. After a family atmosphere, there should be a good environment for becoming *salih* individual. Providing these two conditions education and instruction are the most significant thing. All these conditions involve a nature that coherent and adherent each other. The occurrence of *salih* person is the matter of a progress. So, a certain time is necessary for the occurrence of ideal person that is indicated in the Qur'an. Also, the quality of labour that is given in this progress is important in the aspect of the existence of *salih* individual.

Key Words: The Qur'an, *Salih* individual, Faith, Family, Environment, Education and Instruction

Atf: ALTUNTAŞ(2018), Kur'an'da İnsanın Sâlih Olma Süreci, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7 (13), ss. 81-113.

* Bu makale *Kur'an'da Sâlih İnsan*, (İlahiyât Yay., Ankara 2016), adlı kitabımın bir bölümünden geliştirilerek oluşturulmuştur.

** Yrd. Doç. Dr., Öğretim Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir ABD, (abdaltuntas@hotmail.com)

Giriş

Bu çalışmada Kur'an'ı Kerim'de çokça kullanılan, model ve örnek olarak sunulan sâlih insan kavramını ele alacağız. Sâlih insanın oluşması için bazı şartların bir arada bulunması gerekmektedir.

Kur'an'a göre bir kişinin sâlih olarak nitelendirilebilmesi için ilk önce iman etmesi gerekir. İman etmek bir bakıma binanın bir temeli gibidir. İman bir insanın mü'min olarak isimlendirilmesini sağlayan unsurdur. Amele değer katan, hayata anlam katan bir olgudur. İman olmadan yapılan herhangi bir amelin karşılığı yoktur. İman olmadan yakınlık, akrabalık, arkadaşlık gibi bağlantılar ve ilişkiler herhangi bir fayda sağlamamaktadır.

İmandan sonra zikredebileceğimiz ikinci madde ilimdir. İlim sahibi olmak da sâlih insan olma aşamalarından bir tanesidir. Bunun yanında kişinin iyi amel sahibi olması da sâlih insan olma sürecine etki eden bir unsurdur. Sâlih insanın amel boyutu bu açıdan önem arz etmektedir. Çünkü sâlih amel olmadan bir kişinin sâlih olarak nitelendirilmesi pek mümkün görünmemektedir. Sâlih amel dediğimiz şey ise namaz, dua ve sabırdan tutun da güzel söz söylemek, insanlığın güzel ve huzurlu bir gelecek sahibi olması için gayret göstermek, haklının ve adaletin yanında olmak, yeryüzünü ıslah etmek gibi çok çeşitli faaliyetleri akla getirmektedir. Demek ki sâlih amel olarak nitelendirilebilecek birçok eylem ve faaliyet vardır. Ayrıca kişinin sâlih olarak nitelendirilebilmesi için iman, ilim ve amelin yanında, ihlas ve ihsan sahibi olması da gerekmektedir.

Sâlih insanı oluşturabilmek için yukarıda saydığımız hususların yanında diğer bazı şartları da yerine getirmek gerekmektedir. Bu şartların birincisi ailedir. Daha sonra, çevre, eğitim ve öğretim gelmektedir. Bu maddeler birbirini tamamlar niteliktedir. Hepsinin bir araya gelmesiyle ancak sâlih insan meydana getirilebilir. Aile, çevre, eğitim ve öğretim birbirinin açığını kısmen veya tamamen kapatabilir. Ama bu noktada da çok daha fazla bir emek harcanması gerekir.

Kur'an'da insanın sâlih olması bir süreci gerektirmektedir. Yani bir süreç sonucunda sâlih insan ortaya çıkmaktadır. Bu hem aile, hem çevre hem de eğitim ve öğretimin bir araya gelmesi ile temin edilebilecek bir husustur. Sâlih insanın yetişmesi bu noktadan bakıldığında bir zaman meselesidir. Bu zamanda ise verilen emeğin mahiyeti ve niteliği önem arz etmektedir. Bazen az bir zamanda verilen emek nitelik ve nicelik bakımından kaliteli olursa çok uzun bir zamana ihtiyaç duyulmayabilir.

Sâlih insan olmak ve bu özelliği sürdürmek Kur'an'ın temel vurgularından birisidir. Peygamberlerin bile sâlih insan olma arzusu ve temennisi bu kavramın önemini belirtmektedir. Çünkü Kur'an'da, ideal bir insan tipi olarak ortaya konulan sâlih insandır. Ayrıca Kur'an sâlih insana çok farklı bir misyon ve bir anlam yüklemektedir.

Sâlih insan bu misyonla hareket eden, iyiyi, faydalıyı, güzel olanı teşvik eden ve toplumun ıslahı için çalışan bir kişidir. Kur'an, bu sebeple sâlih insan örneklerini sürekli olarak önümüze serer.

I. Sâlih İnsan Olma Sürecine Etki Eden Temel Faktörler

Bu bölümde zikredeceğimiz kavramlar birbiriyle sıkı bir ilişki içerisindedir. İmanın ilimle, amelle, ihlasla sıkı bir ilişkisi söz konusudur. Bütün bunları kendisinde toplayan kişi sâlih olma vasfını elde edebilir. Bu kavramlar, dinin temel mantığını düşündüğümüzde tek başına çok da bir karşılığı yoktur. Mesela gerçek iman, insanları sâlih ameller işlemeye teşvik eden en güçlü saiklerden biri olmalıdır; yoksa o iman hakiki bir iman değildir.¹

1. İman

Sâlih olma sürecini etkileyen en önemli faktör imandır. İman, sâlih olmanın en önemli şartıdır. İman olmadıkça da bir kişinin sâlih olması düşünülemez. İman, sözlükte “güven içinde bulunmak, korkusuz olmak” anlamındaki emn (emân) kökünden türemiş olup “güven duygusu içinde tasdik etmek, inanmak” demektir. “Sağlamlaştırmak, kesin karar vermek, tasdik etmek” mânasındaki akd kökünden türeyen i'tikâd da “iman” karşılığında kullanılır. Terim olarak iman genellikle “Allah'tan alıp din adına tebliğ ettiği kesinlik kazanan hususlarda peygamberleri tasdik etmek ve onlara inanmak” diye tanımlanır. Bu inanca sahip bulunan kimseye mü'min, inancının gereğini tam bir teslimiyetle yerine getiren kişiye de müslim denir.² Yalın hali e-mi-ne olan bu fiil türevleriyle birlikte saf Arapça bir kelimedir. Ancak dördüncü baktan gelen â-me-ne fiilinden türeyen mü'min, inanan bir kimse mânasına gelirken; iman ise inanma ve inanç anlamına gelir.³

İnanma olgusu toplumda, insanları yeniden birleştiren, dağınıklığını ortadan kaldıran, fertler arasında ülfet meydana getiren ve onu farklı zincirlerden oluşan bir ağ haline getiren bir duygu yaratır. Bu olgu toplumda öyle bir ruh yayar ki, toplum içerisindeki fertler, toplumsal düşünce ve görüşlerini buradan elde eder; muhtelif gelenek ve adetler, bu ruh üzerinde oluşur. Bu sebeptendir ki toplum, bu ruh ve duyguya çok önem verir, çünkü bunlar, o toplumun gücünün sırrı, kuvvet ve direncinin göstergesidir.⁴ Bu toplumsal direnç, toplumda erdemli/sâlih insanların ortaya çıkmasına zemin hazırlar. İşte toplumsal gücün kökeninde iman sahibi bireylerden oluşan sâlih insan toplulukları vardır. Onun içinde sâlih insanların iman sahibi olması toplumun inşası ve selameti açısından önem arz etmektedir.

Hz. Nuh'un oğlu, babası peygamber olmasına rağmen Allah'a iman etmemiş, küfür yolunu tercih etmiştir. Nuh (a.s.)un oğlunu ehli olarak nitelendirmek istemiş, fakat Allah'ı Teâlâ oğlunun ehlinden olmadığını onun yaptığı davranışın küfür olduğunu ifade etmiştir. Âyet şu şekildedir:

قَالَ يَا نُوحُ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ فَلَا تَسْأَلَنَ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنِّي أَعِظُكَ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ
“(Allah), ey Nuh! O (gemiye binmeyen oğlun) senin ailenden değildir. O(nun yaptığı) sâlih

¹ Izutsu, Toshuhiko, *Kur'an'da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar*, Türkçesi: Selahattin Ayaz, Pınar Yay., İstanbul 2013, s. 286.

² Sinanoğlu, Mustafa, “İman” *DİA*, İstanbul 2000, c. XXII, s. 212.

³ Jeffery, Arthur, *The Foreign Vocabulary of the Quran*, Gorgias Press, United States of America 2009, s. 70.

⁴ Halefullah, Muhammed Ahmed, *Kur'an'da Anlatım Sanatı*, Çev: Şaban Karataş, Ankara Okulu Yay., Ankara 2002, s. 117.

olmayan bir ameldir", dedi...⁵ Yani senin oğlun senin dinine tabi olanlardan değildir. Râzî (ö. 606/1210), Kisaî (ö. 189/805)'nin, bu kelimeyi fiil-i mazi sığısıyla *عَمِلَ*, *عَمِلَ* kelimesini de nasb ile okuduğunu belirtir. Bunun mânasının ise, "şüphesiz senin oğlun, uygun olmayan bir iş yaptı; yani şirk⁶ koştı ve yalanladı" şeklinde olduğunu söyler.⁷ Yani o, kâfir olması sebebiyle kurtulanlardan olmadı.⁸ Allah bu âyette, Nuh'a, (a.s.) oğlunun nesep olarak ona yakın olmasına karşın, iman etmediğinden dolayı ehlinden olmadığını, dolayısıyla da kurtulamayacağını belirtir. Burada ancak iman etmekle, sâlih insan olma durumunun mümkün olunabileceği ifade edilmiştir.

Burada görüldüğü gibi iman, kişinin sâlih olmasında temel unsurdur. İman olmadan bir kişinin sâlih bir insan olması mümkün değildir. Bunun yanında sadece iman etmekte sâlih olarak kabul edilmede yeterli olmamaktadır. Bundan dolayı iman, sâlih insan olma yolunda ilk aşama olarak kabul edilebilir. İmandan sonraki aşama olan sâlih ameller imanı koruyan bir mahiyet arz eder.

Bu konuda diğer bir âyette şöyledir: *وَصَبَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حُسْنًا وَإِنْ جَاهَدَاكَ لِتُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُدْجِلَنَّهُمْ فِي الصَّالِحِينَ* "Biz, insana, ana babasına iyi davranmasını tavsiye etmişizdir. Eğer onlar, seni, hakkında bilgin olmayan bir şeyi (körü körüne) bana ortak koşman için zorlarsa, onlara itaat etme. Dönüşünüz ancak banadır. O zaman size yapmış olduklarınızı haber vereceğim. İman edip iyi işler yapanları, muhakkak sâlihler (zümresi) içine katarız."⁹ Konunun akışı ve mânanın bütünlüğü açısından bu iki âyeti birlikte ele almak daha uygun olacaktır. Çünkü Allah bu âyetlerde ana-babaya iyilik ve onların batıl dinine tâbi olmamakta gösterilecek sabrın karşılığında bir mükâfat vereceğini bildirmektedir. Allah bu âyette kişiye anne ve baban, sana dünyada insanların en yakını olsa da, seni ana-babanın zümresi içinde değil de sâlihlerle birlikte haşredeceğim demek istemektedir. Şüphesiz kişi, kıyamet günü dinî bir sevgi ile sevdiği kimselerle beraber haşrolunacaktır. Bu sebeptir ki Allah Teâlâ: "İmân edip sâlih amel işleyenleri de andolsun ki, sâlihlerin arasına katacağız" buyurmuştur.¹⁰ Demek ki iman edip sâlih amel işlemek anne babası müşrik olsa da kişinin kendisinin sâlih insan olma sürecine etki eden bir unsurdur. Yani anne babası çocuğu şirke zorlarsa, çocukta onların dediğini yapmayıp, iman edip sâlih amel işlerse bu takdirde bu kişi sâlih olarak değerlendirilmektedir.

Yukarıdaki zikredilen âyete göre Allah'a ve resulüne iman edenler sâlihler arasına girdirilmiş olacaklardır.¹¹ Sâlihler arasına girmek için kişinin iman etmesi

⁵ Hûd, 11/46.

⁶ Şirk, birini veya bir şeyi Tanrı'ya ortak koşmaktır. Yani Tanrı'nın bir ortağının olduğunu kabul etmektir. Kur'an'da bu kelime teknik anlamda Peygamberin savunduğu tek tanrı fikrinin tam zıddı olan bir durumu ifade eder. (Jeffery, *The Foreign Vocabulary of the Quran*, s. 185)

⁷ Râzî, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin, *Tefsirü'l-Fahri'r-Râzî=Mefatihü'l-gayb = Tefsirü'l-Kebir*, Darul'Fikr, Beyrut 1981, c. XVIII, s. 3.

⁸ Mahalli-Suyutî, Celaleddin, *Tefsirü'l-Celaleyn*, İstanbul, t.y., c. I, s. 184.

⁹ Ankebût, 29/8-9.

¹⁰ İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İsmâil, *Muhtasar Tefsirü İbn-i Kesir*, ihtisar ve tahkik: Muhammed Ali Sabunî, Darul-Kur'ani'l-Kerîm, Beyrut 1981-1402, c. III, s. 29.

¹¹ Taberi, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir, *Tefsirü't-Taberi = Câmiü'l-Beyân an te'vili ayi'l-Kur'an*, thk: Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki, Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyad 2003/1424, c. XVIII, s. 363.

gerekmektedir. Âyette geçen “iman edip de...” ifadesi, hidâyete sevk eden kimseler için, detaylı bir biçimde va’d ifade eder. O halde bu demektir ki, Cenab-ı Hak, “iman edipte” ifadesini, bir seferinde, “hidâyete eren” kimsenin durumunu; diğer seferinde de, “hidâyete sevk eden” kimsenin durumunu beyan etmek için tekrarlamıştır. Bunun böyle olduğuna, Cenab-ı Hakk’ın önce “kötülükleri örteriz”¹² demesi, ikinci olarak da, “Biz onları muhakkak ki sâlihler (zümresine) sokacağız” buyurması delâlet etmektedir. Sâlihler, hidâyete sevk edenlerdir; çünkü bu peygamberlerin mertebesidir. İşte bundan dolayıdır ki pek çok peygamber, “Beni, sâlihlerle kat” temennisinde bulunmuştur.¹³

Bu konuda bir âyet de şu şekildedir:

“يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ... وَأُولَئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ” *“Onlar, Allah’a ve ahiret gününe inanırlar... işte onlar sâlihlerdendir.”*¹⁴ Bunlar Allah’ı ve ölümden sonra dirilmeyi tasdik ederler. Bunlar, kendilerinin yaptığı amellerinin karşılığını, Allah’ın vereceğini bilirler. İşte bunlar sâlih kimselerdendir.¹⁵ Bunlar, Allah’a doğru ve tam bir şekilde iman etmelerinden dolayı, sâlih kullar arasına gireceklerdir.¹⁶

Bu konuda diğer bir âyette şu şekildedir: وَمَا لَنَا لَا نُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَمَا جَاءَنَا مِنَ الْحَقِّ وَنَطْمَعُ أَنْ يُدْخِلَنَا رَبَّنَا مَعَ الْقَوْمِ الصَّالِحِينَ *“Rabbimizin bizi iyiler arasına katmasını umup dururken niçin Allah’a ve bize gelen gerçeğe iman etmeyelim?”*¹⁷ Bu âyette şu kavimle ilgili bir haber verilmiştir. Bu kavim, resulü Muhammed’e indirdiği vahyi duyduklarında hemen o peygambere iman ederler ve Allah’ın kitabını da tasdik ederler.¹⁸ Onlar, kendilerinin Allah’ı birlememelerini yadırgamışlar, bunu kendilerine yakıştıramamışlardır. Âyetin takdiri ise, “Rabbimizin, bizi sâlih kavimlerle beraber cennetine Rıdvân yurduna sokacağını umuyoruz” şeklindedir.¹⁹ Burada Rabbimiz demeleri zaten bu kavmin ve kişilerin imanlarının bulunduğu ortaya koyuyor. Bu imanla birlikte iyi kavim arasına katılmayı umuyorlar. Bu da bahsi geçen kavmin imanlarıyla birlikte sâlih insanlar arasına girmeyi veya sâlih insan olma arzularının imanla mümkün olabileceğini ortaya koyuyor.

Âyette bahsi geçen kimseler kendi nefislerine yahut itiraz edenlere karşı, iman ve itikatlarını teyit ve ispat için şunu da söylerler: Biz Allah'a ve bize hak olarak her ne gelmişse ona niçin, hangi sebep, hangi hak ve mazeretle iman etmeyeceğiz. Hâlbuki Rabbimizin bizi de sâlihler topluluğuyla beraber aynı yere koymasını ister ve bunu çok arzularız. Şu halde inanmamaya hiçbir sebep yokken, sâlihler zümresinin sonuç ve takdirlerine iştirak etme istek ve arzusu gibi, inanmayı gerektiren yüksek bir sebep ve çağırıcı da vardır.²⁰ O halde biz elbette ki bu dünyada sâlih toplumla birlikte olma arzumuzu ortaya koyuyoruz. Bununla beraber Allah’a

¹² Ankebût, 29/7.

¹³ Râzî, *Tefsirü'l-Fahri'r-Râzî*, c. XXV, s. 37.

¹⁴ Âl-i İmrân, 3/114.

¹⁵ Taberî, *Tefsirü't-Taberî*, c. V, s. 701-702.

¹⁶ Sâbüni, Muhammed Alî, *Safvetü't-Tefâsîr*, Daru'l-Kalem, Beyrut, t.y., c. I, s. 224.

¹⁷ Mâide, 5/84.

¹⁸ Taberî, *Tefsirü't-Taberî*, c.VIII, s. 604-605.

¹⁹ Râzî, *Tefsirü'l-Fahri'r-Râzî*, c. XII, s. 73.

²⁰ Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, yy, 1979, c. III, s. 1795-1796.

ve bize gönderilene iman etmekle de sâlihler topluluğuyla birlikte cennete girmeyi arzu ediyoruz. Çünkü sâlih toplulukla beraber bulunmak sâlih olmayı, dolayısıyla da cenneti kazanmayı sağlayan bir unsurdur.

Görüldüğü gibi bir kimsenin sâlih olma sürecine etki eden en önemli unsur sağlam bir imandır. Sağlam bir iman sahibi olan kimseyi biz sâlih insan olarak nitelendirebiliriz. Çünkü dinin merkezinde iman vardır. Sâlih insan olma durumu da imanla alakalı bir husustur. Peygamberler, sağlam bir imâna sahip olmaları, bu imanları uğruna onca eziyete ve işkenceye katlanmaları sebebiyle sâlih olarak nitelendirilmişlerdir.

Dünya hayatında kafir olan kimseler için yaptıkları amellerinin bir değeri yoktur. Bunlar dünya hayatında iyilik ve güzellikler işleseler de iman etmediklerinden dolayı onların yaptığı iyilikler değerlendirmeye alınmayacaktır. Amele değer katan imandır. İman olmadığında yapılan bir amelin, bir iyiliğin Allah katında bir karşılığı olmayacaktır.

Şimdi bu bağlamda Kur'an'da geçen birkaç ayete bir göz atalım: *يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ وَالْقِتْلَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا يَزَالُونَ بِهِ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتَّى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ إِنِ اسْتَطَاعُوا وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ* "Sana harâm ay'da savaşımayı soruyorlar. De ki: 'O ay'da savaş büyük bir günâhtır. Allah'ın yolundan alıkoymak, onu inkâr etmek, Mescid-ül Harâm'ın ziyâretine engel olmak ve halkını oradan çıkarmak, Allah katında daha büyük günâhtır. Zulüm ve baskı ise adam öldürmekten daha büyüktür. Onlar, güç yetirebilseler, sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle savaşımaya devâm ederler. Sizden kim dininden döner de kâfir olarak ölürse, öylelerin bütün yapıp ettikleri dünyâda da, âhirette de boşa gitmiştir. Bunlar cehennemliklerdir, orada sürekli kalacaklardır."²¹ Onların amellerinin boşa gitmesini kabul edenlere göre, bu irtidad, onların mürted olmadan önce yaptıkları ameller sebebiyle hakettikleri sevaba müstehak olamazlar. Amellerin boşa gitmesini kabul etmeyenlere göre ise bunun manası; Onlar mürted olmalarından dolayı, ahirette hiçbir fayda ve mükafattan istifade edemezler. Aksine irtidadlarından dolayı zararların en büyüğünü görürler.²²

Diğer bir ayette şu şekilde buyrulur: *وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَلِقَاءِ الْآخِرَةِ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ هَلْ يُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ* "Ayetlerimizi ve âhirete kavuşmayı yalanlayanların amelleri boşa çıkmıştır. Onlar ancak yapmakta olduklarının cezasını çekerler"²³ Allah'ın ayetlerini ve ahiretteki karşılaşmayı inkâr edenlerin, her işin sonunda bir hesap ve ceza gününün geleceğini inkâr edenlerin bütün amelleri boşa gider. Yani fakirlere iyilik ve zavallulara yardım gibi yaptıkları ne kadar iyi amelleri varsa hepsi boşa gider. Sonunda hiç birinin hayrını göremezler. Bütün emekleri boşa çıkmış, âkıbetleri zarar ve felaket olur. Bu kimseler yapageldikleri amel ve işlerin, inkârın, küfrün, ve gafletin cezasını çekerler.²⁴

²¹ Bakara, 2/217.

²² Râzî, *Tefsirü'l-Fahri'r-Râzî*, c. VI, s. 40.

²³ A'raf, 7/147.

²⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. IV, s. 2281.

Bu konuda başka ayetler de vardır.²⁵

Bütün bunlardan sonra söyleyebiliriz ki kişinin sâlih insan vasfını kazanmasında iman çok önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü iman olmadan sâlih insan olmak, Hz. Nuh'un oğlu örneğinde olduğu mümkün görünmemektedir. Çünkü sâlih vasfını kazanabilmek için önce iman etmek gerekmektedir. Ayrıca ayetlerden yola çıkarak diyebiliriz ki iman olmadan yapılan iyiliklerin Allah katında bir değeri de yoktur.

2. İlim

Bir kişinin sâlih olarak kabul edilmesinin şartlarından bir tanesi de ilimdir. İlim Kur'an'da sıkça yer verilen kavramlardandır. Sözlükte "bilmek" anlamına gelen ilim (ilm) genellikle "bilgi" ve "bilim" mânasında kullanılan bir kelimedir.²⁶ "Kur'an-ı Kerim'de ilim kökünden türeyen kelimelerin yaklaşık 750 yerde geçtiği görülmektedir. Bu sayı, bilginin ve bilme faaliyetinin Kur'an mesajı bakımından önemini ortaya koymaktadır. Kur'an-ı Kerim'de ilim kavramı daha ziyade "ilâhî bilgi" yahut "vahiy" anlamında kullanılmakta, ayrıca gerek insanın vahyedilmiş ilâhî hakikate dair ilmi, gerekse bilme melekesiyle ilgili kazandığı dünyevî ilmi ifade etmek üzere çeşitli âyetlerde yer almaktadır."²⁷

İslam medeniyetini bir ilim medeniyeti haline getiren baş faktör, Kur'an'ın ilim görüşüdür. Bu görüş doğru bir şekilde anlaşıldığında Müslümanlar insanlık tarihinin medenileştirici ve itici gücü olmuşlar, yanlış ve eksik anlaşıldığı zamanda, fikri ve fiili darmadağın bir hale düşmüşlerdir. Kur'an'ın ilim ve hikmet telakkisi, ilk tatbik sahasına Hz. Muhammed'in peygamber olmasıyla girmiştir.²⁸

Kuşkusuz ki Kur'an'da ilim kelimesinin geçtiği âyetler çeşitli bağlamlarda ele alıp değerlendirilebilir. Ama biz ilim kelimesi ile sâlih kelimesinin birlikte kullanıldığı âyetleri ele alarak bir değerlendirme de bulunmanın konumuz açısından daha doğru olduğunu düşünüyoruz. Aksi halde Kur'an'da ilim kelimesinin geçtiği bütün âyetleri bu bağlamda bir incelemeye tabi tutmamız ele aldığımız konu açısından mümkün görünmemektedir.

Kur'an'da geçen ilim konusunun çok daha geniş bir şekilde ele alınabileceğini biliyoruz. Ancak biz sâlih ve ilim kavramının birlikte kullanıldığı iki âyeti örnek olarak vermekle yetineceğiz:

أَمَّنْ هُوَ قَانِتٌ آنَاءَ اللَّيْلِ سَاجِدًا وَقَائِمًا يَحْذَرُ الْأَجْزَةَ وَيَرْجُو رَحْمَةَ رَبِّهِ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا
يَعْلَمُونَ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ "Yoksa geceleyin secde ederek ve kıyamda durarak ibadet eden,
ahiretten çekinen ve Rabbinin rahmetini dileyen kimse (o inkarcı gibi) midir? (Resûlüm!) De
ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Doğrusu ancak akıl sahipleri bunları hakkıyla
düşünür."²⁹ Rablerine itaat ettikleri takdirde sevap kazanacaklarını ve ona karşı

²⁵ Al-i İmran, 3/21-22; Maide, 5/5; En'âm, 6/88; Tövbe, 9/17, 69; Hüd, 11/15-16; Kehf, 18/104, 105; Nûr, 24/39; Zümer, 39/65; Muhammed, 47/1, 8, 9, 28, 32.

²⁶ Kutluer, İlhan, "İlim" *DİA*, İstanbul 2000, c. XXII, s. 109.

²⁷ Kutluer, "İlim" *DİA*, c. XXII, s. 110.

²⁸ Aydın, Mehmet, "İslam'a Göre İlim" *İlahiyat Fakültesi Dergisi III*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir ty., s. 2.

²⁹ Zümer, 39/9.

geldikleri takdirde günahkâr olacaklarını bilenlerle hiç bir şey bilmeyen, yaptığı güzel ameller karşılığında hayır ummayan ve yaptığı kötü ameller sebebiyle korkmayanlar bir olmaz.³⁰

Diğer bir örnekte şu şekildedir:

وَمِنَ النَّاسِ وَالْذَوَابِّ وَالْأَنْعَامِ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ كَذَلِكَ إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ
 “İnsanlardan, (yeryüzünde) hareket eden (diğer) canlılardan ve hayvanlardan yine böyle çeşitli renklerde olanlar vardır. Allah’a karşı ancak; kulları içinden âlim olanlar derin saygı duyarlar. Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, çok bağışlayandır.”³¹ Âlimler Allah’ın cezalandırmasından korkarlar. Allah’ın kudretiyle istediğini yapacağını bilirler.³² Gerçek bir şekilde Allah’ı tanıyıp ve ilmine vakıf olanlar, ancak Allah’a karşı derin bir saygı beslerler.³³

Bu âyetleri inceledikten sonra şimdi sâlih ve ilim kelimelerinin birlikte kullanıldığı âyetleri ele alacağız. Zikredeceğimiz bu âyetler iki kavramının birbiriyle olan yakın ilişkisini ortaya koymaktadır:

رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي مِنَ الْمُلْكِ وَعَلَّمْتَنِي مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ فَاطِرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَنْتَ وَلِيِّ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ
 “Rabbim! Gerçekten bana mülk verdin ve bana sözlerin yorumunu öğrettin. Ey gökleri ve yeri yaratan! Dünyada ve ahirette Sen benim velimsin. Benim canımı Müslüman olarak al ve beni iyilere kat.”³⁴ Hz. Yûsuf bu âyette Allah’ın verdiği mülk ve ilim nimetlerini zikrederek, büyük bir teslimiyet içinde şöyle demek istemiştir: Ey Rabbim! Sen bana mülkten bir hisse verdin. Rüya tabirini bilmek ilminden de bana bir hisse ilim öğrettin. Böylece en büyük dünya nimetinin ve devletinin ne olduğunu tattırdın.³⁵ Görüldüğü gibi Hz. Yûsuf bu âyette Allah’ın kendisine ilim verdiğini itiraf ediyor ve bu ilimden sonra sâlih kimseler arasına girme temennisinde bulunuyor. Bu durum, ilim ile sâlih olma vasfının birbirleriyle olan ilişkisini ortaya koyuyor.

Bu âyette Hz. Yûsuf, mülkü ve onu yönetmek için gerekli olan olayları yorumlama ilmini kendisine yüce Allah’ın verdiğini ifade etmiştir.³⁶ Mücahid (ö. 103/721) ise, yukarıdaki ifadenin Hz. Yûsuf 'a gelecekte verilecek olan rüya yorumlama yeteneğine işaret ettiği görüşündedirler.³⁷ Râzî (ö. 606/1210) ise, “sana rüya tabirine ait bilgi verecek” sözünün, rüya tabiri ve Allah’ın kitaplarındaki hadiselerin tevlini ve önceki peygamberlerden rivâyet edilen haberlerin Yûsuf (a.s.) öğretilmesi olarak açıklar. Ayrıca Allah’ın Yûsuf ‘a manevî ve maddi yaratıklar ile

³⁰ Taberî, *Tefsirü't-Taberî*, c. XX, s. 177-178.

³¹ Fâtır, 35/28.

³² Taberî, *Tefsirü't-Taberî*, c. XIX, s. 364.

³³ ez-Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, *el-Keşşaf an Hakaiki Gavamizi't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil fi Vucühi't-Te'vil*, thk: Muhammed Abdul-Selâm Şâhin, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Lübnan 2009, c. III, s. 593.

³⁴ Yûsuf, 12/101.

³⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. IV, s. 2928-2929.

³⁶ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2007, c. III, s. 259.

³⁷ Taberî, *Tefsirü't-Taberî*, c. XIII, s. 15; İbn Kesir, *Muhtasar Tefsirü İbn-i Kesir*, c. II, s. 241.

Allah'ın kudret, hikmet ve celâline nasıl istidlal edeceğini öğretti anlamına geldiğini söyler.³⁸

Bu âyet Yûsuf (a.s.)'un Allah tarafından bir bilgiyle donatıldığını göstermektedir. Bu durum, kişinin sâlih kimselerden sayılabilmesi için ilim sahibi olmasını gerekli kılar. Çünkü Hz. Yûsuf 'a, rüyaları yorumlama bilgisi verildikten sonra onun sâlihlerden olduğuna vurgu yapılır.

Diğer bir âyette şu şekildedir: رَبِّ هَبْ لِي حُكْمًا وَالْجَنَّةَ بِالصَّالِحِينَ *“Ey Rabbim! Bana bir hikmet bahşet ve beni sâlih kimseler arasına kat.”*³⁹ Burada geçen “hükmen” kelimesi ilim mânâsındadır.⁴⁰ Hz. İbrahim (a.s.), bu âyette Rabbinden kendisine hüküm vermesini istemiştir. İbn Abbâs (ö. 68/687-88), burada geçen “hükmen” kelimesinin ilim; İkrime (ö. 105/723) akıl; Mücâhid (ö. 103/721) Kur'an; Süddî (ö. 127/745) ise peygamberlik olduğunu söylemiştir.⁴¹

Âyette geçen “hüküm” anlayış, ilim,⁴² hikmet, nübüvvet ve insanlar arasında hakla hüküm vermek⁴³ olarak ta anlaşılmıştır. Hz. İbrahim Rabbinden kendisine ilim ve hüküm vermesini istemiş, ardından da sâlihler arasına katılmayı dilemiştir.⁴⁴ O kendisini doğru değerlerle yanlış değerleri ayırt edebileceği bir bilgiyi Rabbinden istemiştir.⁴⁵

Yukarıda bu başlık altında ifade edilen bütün bu âyetleri birlikte değerlendirdiğimizde kişinin sâlih bir insan olarak nitelendirilmesi için ilim sahibi olması gerekmektedir. İlim olmadan bir kişinin sâlih kimselerden olması pek mümkün görünmemektedir.

3. Amel

Kişinin iyi amel sahibi olması, sâlih insan olarak sayılmasının şartlarından bir tanesidir. Kur'an'da sıklıkla vurgulanan ve imanla birlikte ele alınan sâlih amel iyi insan olmanın temel parametrelerinden birisidir. Amel, dünya ve âhirette ceza veya mükâfat konusu olan her türlü iş ve davranışı ifade eden bir terim olarak tarif edilmektedir. Ayrıca dinî literatürde amel kelimesi giderek “emir, tavsiye veya yasaklara konu olan, sonunda ceza veya mükâfat bulunan tutum ve davranış” anlamını kazanmış ve böylece insanın her türlü işleri için kullanılan fiil kelimesine göre daha dar kapsamlı bir terim halini almıştır. Öte yandan amel, aslında söz ve inanmayı da içine alır. Nitekim pek çok âyet ve hadiste amel terimi genellikle sözlü davranışları da kapsayacak şekilde kullanılmıştır. Bununla birlikte amel kelimesinin iman ve söz dışında kalan tutum ve davranışlar için kullanımı daha yaygındır.⁴⁶

³⁸ Râzî, *Tefsirü'l-Fahri'r-Râzî*, c. XVIII, s. 221.

³⁹ Şûara, 26/83.

⁴⁰ Mahalli-Suyutî, *Tefsirü'l-Celaleyn*, c. II, s. 68.

⁴¹ İbn Kesir, *Muhtasar Tefsirü İbn-i Kesir*, c. II, s. 650.

⁴² el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Mâtürîdî Semerkandî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, thk. Ahmed Vanlıoğlu; müracaa Bekir Topaloğlu, Mizan Yayınevi, İstanbul 2007, c. X, s. 306.

⁴³ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, c. III, s. 310.

⁴⁴ Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, ty., c. VI, s. 307.

⁴⁵ Seyyid Kutub, *Fi Zilâli'l-Kur'an*, ter: Yakup Çiçek vd., Hikmet yay., İstanbul, 1993, c. VIII, s. 416.

⁴⁶ Uludağ, Süleyman, “Amel” *DİA*, İstanbul, 1991, c. III, s. 13.

Kur'an'ın genel bir ifadesi olarak *sâlihât* işleyenlere çeşitli vaatlerde bulunması ve gerek dünyevî gerekse uhrevî felâh ve başarının teminatı mesabesindeki emir ve yasaklarını bir arada düşünerek Allah'ın emrettiği tüm hareket ve davranışları *amel-i sâlih* kapsamına, yasakladığı ve hoş görmediği tüm hareket ve davranışları da gayr-ı sâlih amel kapsamına sokabiliriz.⁴⁷

Kur'an da ki belli ifadelerle dayanarak sâlih amellerin bir listesini vermek mümkünse de (ki bunlar Allah'a kulluk etmek, doğruyu söylemek, fakire yardım etmek vb.) sâlih ameli Allah'ın rızasını kazanmak kastıyla ilahi bir emri yerine getirmek şeklinde tarif etmek daha yerinde olur. Başka bir ifadeyle, sâlih amel sırf belli fiillerin ifasından ibaret olmayıp, aynı zamanda bu fiilleri işleyenin tutumuna ilişkin bir durumdur.⁴⁸

İman ve sâlih amel Kur'an'da birlikte birçok yerde zikredilmektedir. Bu da Kur'an'ın onları birbirini tamamlayıcı bir unsur olarak gördüğünü ortaya koymaktadır. Kur'anî öğreti de imanın sâlih amele götürmesi, sâlih amelinde imanın sonucu olması gerekir.⁴⁹ Kur'an'da amel-i sâlihin çoğunlukla imandan sonra zikredilmesi⁵⁰ amelle imanın birlikte bulunmalarının zorunluluğuna işaret eder. Sadece itikadî ve nazarî bir din değil aynı zamanda bir hayat dini olan İslâm, inanılan ve düşünülen her iyi, güzel ve faydalı işin uygulama alanına konulmasını ısrarla ister. İslâm'da inanmak ve inanılan şeyi yapmak esas olduğundan imanla amelin birlikte bulunmasının lüzumuna büyük önem verilmiştir.⁵¹ Bu yüzden İman olmadan, sâlih amelin kişiyi kurtaracağını ifade etmek son derece zordur. Zira amel, iman olmadan kabul edilmez. Sâlih amelin dayanması gereken bir dayanak vardır ki o da imandır. Hatta bir amelin, sâlih olabilmesi için imâna bağlı olarak yapılması gerekmektedir.⁵²

Amel, sâlih olma sürecine etki eden faktörlerden biridir. Kişinin amel sahibi olması sâlih olarak vasıflanmasına neden olur. İnceleyeceğimiz âyetlerde kişi amel sahibi olarak nitelendirildikten sonra sâlihlerden olduğu üzerinde durulur:

فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمَحْرَابِ أَنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكَ بِيحْيَىٰ مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَسَيِّدًا وَحَصُورًا وَنَبِيًّا
 مِنَ الصَّالِحِينَ "Zekeriya mabedde namaz kılarken melekler ona, "Allah sana, kendisinden gelen bir kelimeyi (İsa'yı) doğrulayıcı, efendi, nefesine hâkim ve sâlihlerden bir peygamber olarak Yahya'yı müjdelere" diye seslendiler."⁵³ Hz. Yahya, seyyid kerîm (cömert), halîm (yumuşak), batıla tenezzül etmeden güzel şekilde insanların rızasını (hoşnutluğunu) alır, yaşitlarına üstün, başkanlığa layık; husûr ise gücü, kudreti varken, gerek kadın ve gerek diğer dünya şehvetlerinden nefsinin son derece koruyan ve zapteden, zahit, dünyayı terk eden kişidir.⁵⁴ Onun karakteri de biliniyordu. O, yüce bir efendi, namuslu, nefsin isteklerine karşısında kendisine hâkim olup duygusal arzularını

⁴⁷ Sülün, Murat, *İman-Amel İlişkisi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2015, s. 279; Uludağ, "Amel" *DİA*, c. III, s. 13.

⁴⁸ Mir, Mustansır, *Kur'anî Terimler ve Kavramlar Sözlüğü*, Türkçesi: Murat Çiftkaya, İstanbul 1996, s. 25.

⁴⁹ Mir, *Kur'anî Terimler ve Kavramlar Sözlüğü*, s. 24-25.

⁵⁰ bkz. el-Bakara 2/62; Sebe' 34/37; Tegabün, 64/9.

⁵¹ Uludağ, "Amel" *DİA*, c. III, s. 13.

⁵² Dumlu, Ömer, *Kur'an'ı Kerim'de İyi İnsan ve Yararlı İş*, İzmir 2000, s. 67.

⁵³ Âl-i İmrân, 3/39.

⁵⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. II, s. 1096.

dizginleyebilen, Allah'tan kendisine gelen her sözü doğrulayan bir mü'min ve peygamber ve sâlihler kervanının bir ferdi idi.⁵⁵ Dikkat ettiğimizde Yahya (a.s.)'ın özellikleri sıralanırken onun amel boyutuna vurgu yapılmıştır. İşte onun yaptığı bütün bu ameller sâlih insan olma sürecine etki eden faktörlerdendir. Nitekim âyetin sonunda onun sâlihlerden olduğu söylenmiştir.

Bir kişinin sâlih olarak nitelendirilebilmesi için iyi amel yapması gerekir. Bu konuda diğer bir âyette şu şekildedir:

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُدْخِلَنَّهُمْ فِي الصَّالِحِينَ *“İman edip iyi işler yapanları, muhakkak sâlihler (zümresi) içine katarız.”*⁵⁶ Sâlih ameller baki oldukları gibi o amelleri işleyen kimselerde bakidir. Onların bekası bizzat kendilerinden kaynaklanmayıp, tam aksine baki olan amelleri sayesinde. Bu demektir ki, onların amelleri bakidir; o amellerin kendisi için yapıldığı şey, yani Allah'ın zatı da bakidir. Bu demektir ki, o amelleri yapanlar da, amellerin bekası sebebiyle bakidirler. O halde bütün bunlar, dünyevî işlerin aksinedir. Zira dünyada, fiilin bekası, fâil ile; ahirette ise, fâilin bekası fiil sebebiyledir.⁵⁷ İşte sâlih amel işleyen kimseler, Allah'ın farzlarını eda edenler ve haramlardan kaçınanlar sâlihler arasına girdirileceklerdir.⁵⁸

4. İhlâs

Kişinin sâlih insan olarak kabul edilmesinin diğer bir şartı da ihlâs sahibi olmasıdır. Kur'an'ın temel kavramlarından bir tanesi de ihlâstır. Sözlükte “arınmak, saflaşmak, kurtulmak” mânasındaki hulûs/halâs kökünden türetilmiş olup “bir şeyi, içine karışmış ve değerini düşürmüş olan başka şeylerden temizleyip arındırmak, saflaştırmak” anlamına gelen ihlâs kelimesi, terim olarak “ibadet ve iyilikleri riyadan ve çıkar kaygılarından arındırıp sadece Allah için yapmak” anlamına gelir.⁵⁹ İhlas bir fiili yapmaya veya yapmamaya kişiyi sevk eden şeyin, sırf (bu emre) boyun eğme ve itaat etmeden dolayı yapılmasıdır.⁶⁰

Bu başlıkta ihlasın Kur'an'daki vurgusuna bakacağız daha sonra ise sâlih insanla olan ilişkisini ele alacağız. İhlas kavramı genellikle âyetlerde, dini Allah'a has kılmak anlamında kullanılır.

إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ فَاعْبُدِ اللَّهَ مُخْلِصًا لَهُ الدِّينَ *“(Ey Muhammed!) Şüphesiz biz o Kitab'ı sana hak olarak indirdik. Öyle ise sen de dini Allah'a has kılarak O'na kulluk et.”*⁶¹ Bu âyet Cenâb-ı Hakk'ın, emir ve yasaklar namına, teklif ettiği her şeyi içine alır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, “O halde, Allah'a ibadet et” ifadesi, genel bir ifadedir.⁶² Yani ihlas sahibi olmak, ibâdetin sâdece Allah için yapılmasıdır. Şüphesiz ki O'nun ortağı, dengi ve benzeri yoktur. Bu sebeptendir ki, hâlis din Allah'ındır. O, amel işleyenin

⁵⁵ Seyyid Kutup, *Fi Zilâli'l-Kur'an*, c. II, s. 79.

⁵⁶ Ankebût, 29/9.

⁵⁷ Râzî, *Tefsirü'l-Fahri'r-Râzî*, c. XXV, s. 38.

⁵⁸ Taberî, *Tefsirü't-Taberî*, c. XVIII, s. 363; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefsîr*, c. II, s. 453.

⁵⁹ Uludağ, Süleyman, “İhlas” *DİA*, İstanbul 2000, c. XXI, s. 535-536.

⁶⁰ Râzî, *Tefsirü'l-Fahri'r-Râzî*, c. XXVI, s. 239.

⁶¹ Zümer, 39/2.

⁶² Râzî, *Tefsirü'l-Fahri'r-Râzî*, c. XXVI, s. 240.

amelini, tek ve ortağı olmayan Allah'a tahsis etmedikçe kabul buyurmaz.⁶³ Bu âyette içten bir saygı ve bağlılıkla Allah'a kulluk etmek ihlas kavramıyla ifade edilmiştir. Buradan hareketle ihlâs, gerek ibadetleri gerekse diğer dinî ve ahlâkî davranışları riyâ ve gösterişten, çıkar kaygılarından uzak olarak yalnızca Allah rızası için yapmaktır.⁶⁴

Başka bir âyette Hz. Yûsuf'un ihlaslı kişilerden olduğuna vurgu yapılır:

وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهٖ وَهَمَّ بِهَا لَوْلَا اَنْ رَّاى بُرْهَانَ رَبِّهٖ كَذٰلِكَ لِتَصْرِفَ عَنْهُ السُّوْءَ وَالْفَحْشَآءَ اِنَّهٗ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِيْنَ

"Andolsun ki, kadın ona meyletti. Eğer Rabbinin işaret ve ikazını görmeseydi o da kadına meyletmişti. İşte böylece biz, kötülük ve fuhşu ondan uzaklaştırmak için (delilimizi gösterdik). Şüphesiz o ihlâslı kullarımızdandı."⁶⁵ Hz. Yûsuf'un ihlaslı olmasından kasıt onun ihlâsa erdirilmiş, seçilmiş, temizlenmiş ve en hayırlı kullardan olmasıydı.⁶⁶ Bunlar, Rablerinin kendilerini her türlü şaibeden temizlediği ve onları dinlerinde samimi kıldığı atalarıdır.⁶⁷ Ayrıca buradaki ihlas itaat etme mânasında da kullanılmıştır.⁶⁸ Elbette ki bu âyette, Yûsuf'un da bir irade kullanımı vardır. Ama bu irade belli bir noktada ilahi yardıma muhtaç olmuştur. Âyette kadının Yûsuf'a meyletmesinden ve Yûsuf'un da ona meyletmesinden, fakat Rabbinin burhanını görerek bundan geri durmasından bahsedilir. Burada Rabbinin yardımıyla olan bir günahtan sakınma durumu vardır. Demek ki Peygamber de olsa Allah'ın yardımı olmadığı zaman kişi yanlış/yanılgıya düşebilir. Fakat onun bu duruma düşmesi Peygamberin ihlasına bir zarar verici bir mahiyette değildir. Nihâyetinde o kötü fiil peygamber tarafından işlenmemiştir. Bu yüzden de onun hakkında "Şüphesiz o ihlâslı kullarımızdandı" buyrulmuştur.

Az önce zikrettiğimiz âyette onun ihlaslı olduğu vurgulandıktan sonra diğer bir âyette onun sâlih kimselerden olduğu zikredilir. Âyet şu şekildedir:

... تَوَفَّيْتَنِي مُسْلِمًا وَأَلْحَقْتَنِي بِالصَّالِحِيْنَ

"Benim canımı Müslüman olarak al ve beni iyilere kat."⁶⁹ Hz. Yûsuf peygamberlerdendir. Salah ise, mü'minlerin elde ettikleri ilk derecedir. Bu noktada Hz. Yûsuf, salah noktasında zirveye ulaşmış, işin sonuna varmış bir kimsedir.⁷⁰ Buna rağmen onun böyle bir istekte bulunmasının sebebi, Hz. Yûsuf'un nefsini isteğini kırmak içindi.⁷¹ Yukarıdaki âyette Yûsuf'un ihlaslı olduğundan söz edilmişti. Yine Yûsuf sûresinde geçen bir başka âyette ise onun sâlih kimselerden olduğundan bahsedildi. Bu iki âyeti birlikte düşündüğümüzde Yûsuf'un sâlih kimse olmadan önce ihlas sahibi olduğunu söyleyebiliriz. Demek ki sâlih insan olma sürecine etki eden unsurlardan bir tanesi de kişinin ihlas sahibi

⁶³ İbn Kesir, *Muhtasar Tefsirü İbn-i Kesir*, c. III, s. 211; Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, c. VII, s. 526.

⁶⁴ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, c. IV, s. 598.

⁶⁵ Yûsuf, 12/24.

⁶⁶ İbn Kesir, *Muhtasar Tefsirü İbn-i Kesir*, c. II, s. 246.

⁶⁷ Muhammed Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar=Tefsiru'l-Kur'ani'l-Hakim*, Daru'l Fikr, Beyrut, 2007/1428, c. II, s. 192.

⁶⁸ Mahalli-Suyutî, *Tefsirü'l-Celaleyn*, c. I, s. 193.

⁶⁹ Yûsuf, 12/101.

⁷⁰ Râzî, *Tefsirü'l-Fahri'r-Râzî*, c. XVIII, s. 226.

⁷¹ el-Âlûsî, Şihabüddin Ebü's-Sena Mahmud b. Abdillâh el-Bağdadi, *Ruhu'l-Maani fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azim ve's-Sebi'l-Mesani*, thk: Mahir Habuş, Müessesetü'r Risale, Beyrut, 2010/1431, c. XII, s. 507.

olmasıdır. Yani bir kişinin sâlih olarak vasıflanabilmesi için ihlas sahibi olması gerekir.

Bu konuyla ilgili başka bir âyette de Musa (a.s.)'nın muhlas olduğundan, diğer bir âyette de onun sâlih olduğundan bahsedilir. Bu âyetten de yola çıkarak diyebiliriz ki sâlih olmanın diğer bir şartı da ihlastır. Âyet şu şekildedir:

وَأَذْكُرُ فِي الْكِتَابِ مُوسَىٰ إِنَّهُ كَانَ مُخْلَصًا وَكَانَ رَسُولًا نَّبِيًّا *“Kitap'ta, Mûsâ'yı da an. Şüphesiz o seçkin bir insan idi. Bir resûl, bir nebî idi.”*⁷² Âyette kullanılan “مُخْلَصًا” kelimesi lamın fethası ile “muhles” şeklinde okunursa, “seçme ve tercih etme” mânasına gelen mastardan oluşur. Buna göre de Musa (a.s.) Cenab-ı Hakk'ın seçtiği ve hâlis kıldığı bir kimse olur. Fakat bu kelime lâmin kesrası ile “muhlis” şeklinde okunursa bu, “O, ibadeti yalnız ve yalnız Allah'a has kılmış, Allah için yapmış” demektir. Kur'an'ı Kerim'de bu kelime, iki şekilde de varit olduğuna göre, onlardan her birisinin mânası da Hz. Musa hakkında sabittir. Böylece Allah Teâlâ, her iki mânayı da Hz. Musa'nın sıfatı olarak zikretmiştir.⁷³ Zikrettiğimiz ayette Musa'nın muhlis olduğu bildirildikten sonra başka bir ayette de onun sâlih kimselerden sayıldığına vurgu yapılır. Hz. Musa'nın Sâlihlerden olduğunu ifade eden ayet ise şu şekildedir:

وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ كُلًّا هَدَيْنَا وَنُوحًا هَدَيْنَا مِن قَبْلُ وَمِن ذُرِّيَّتِهِ دَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ وَأَيُّوبَ وَيُوسُفَ وَمُوسَىٰ وَهَارُونَ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ وَزَكَرِيَّا وَيَحْيَىٰ وَعِيسَىٰ وَإِبْرَاهِيمَ كُلًّا مِّن الصَّالِحِينَ *“Biz O'na İshak ve (İshak'ın oğlu) Yakup'u da armağan ettik; hepsini de doğru yola ilettik. Daha önce de Nuh'u ve O'nun soyundan Davud'u, Süleyman'ı, Eyüp'ü, Yûsuf'u, Musa'yı ve Harun'u doğru yola ilettiğimiz; Biz iyi davrananları işte böyle mükâfatlandırırız. Zekeriya, Yahya, İsa ve İlyas'ı da (doğru yola ilettiğimiz). Hepsi de iyilerden idi.”*⁷⁴ Âyette peygamberlerin genel vasfının sâlih olduğunu görüyoruz. Yukarıdaki âyetle bu âyeti birlikte düşündüğümüzde bir kişinin sâlih olarak nitelendirilmesi için ihlas sahibi olması gerekir. Bu yüzden ihlas sahibi olmak kişilerin sâlih olma sürecine etki eden faktörlerden birisi olarak kabul edilebilir.

5. İhsan

İhsan da sâlih olarak kabul edilmenin diğer bir şartıdır. İhsan genel olarak iyilik ve lütufta bulunmak, bir işi en güzel şekilde yapmak, Allah'a ihlâsla kulluk etmek anlamlarında kullanılan bir terimdir.⁷⁵ Ayrıca ihsan kavramı; iman, iş, ibadet, muamelat, yönetim, yargı vb... insanın yaptığı her işi ve görevi, şartlarına, kurallarına ve tekniğine uygun olarak estetik, sağlam, güzel, kaliteli, en mükemmel ve en iyi bir şekilde yapması anlamına gelir.⁷⁶ Zikredeceğimiz âyette Peygamberlerin isimleri sayılarak onların muhsin olarak karşılıklarının verileceğinden ve bunların sâlih kimselerden olduklarından bahsedilecektir:

وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ كُلًّا هَدَيْنَا وَنُوحًا هَدَيْنَا مِن قَبْلُ وَمِن ذُرِّيَّتِهِ دَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ وَأَيُّوبَ وَيُوسُفَ وَمُوسَىٰ وَهَارُونَ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ وَزَكَرِيَّا وَيَحْيَىٰ وَعِيسَىٰ وَإِبْرَاهِيمَ كُلًّا مِّن الصَّالِحِينَ *“Biz O'na İshak ve (İshak'ın oğlu) Yakup'u da armağan ettik; hepsini de doğru yola ilettik. Daha önce de Nuh'u ve O'nun*

⁷² Meryem, 19/51.

⁷³ Râzî, *Tefsirü'l-Fahri'r-Râzî*, c. XXI, s. 232.

⁷⁴ En'âm, 6/84-85.

⁷⁵ Çağrı, Mustafa, “İhsan” *DİA*, İstanbul 2000, c. XXI, s. 544.

⁷⁶ *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Heyet, Diyanet İşleri Başkanlığı yay., Ankara 2006, s. 301.

soyundan Davud'u, Süleyman'ı, Eyyup'u, Yûsuf'u, Musa'yı ve Harun'u doğru yola iletmıştik; Biz iyi davrananları işte böyle mükâfatlandırırız. Zekeriyya, Yahya, İsa ve İlyas'ı da (doğru yola iletmıştik). Hepsi de iyilerden idi.”⁷⁷ Bu âyette Allah bir grup hakkında “Biz iyi davrananları işte böyle mükâfatlandırırız”; diğer bir grup hakkında da “Hepsi de iyilerden idi” şeklinde buyurmuştur. Burada her bir kesim hakkında zikrettiği özellik için bir tahsis söz konusu değildir. Bunların zikredilenlerin hepsi muhsin ve sâlih kimselerdir.⁷⁸ Ayrıca bu âyette peygamberlerin isimleri zikredilerek kendilerinden “muhsinler” diye söz edilmesi, ihsanın peygamberlerde gözlenen kusursuz dindarlık ve bunun sonucu olan güzel davranışları ifade ettiğini göstermektedir.⁷⁹ Demek ki ihsan sahibi olmak sâlih olmanın bir ön şartıdır.

Cibril hadisi diye bilinen bir hadiste Cebrail (a.s.), sahâbenin de bulunduğu bir ortamda Hz. Peygamber'e gelerek iman, İslam ve ihsan nedir, sorularını sormuş, o da bunların cevabını vermiştir. İhsan sorusunun cevabında Hz. Muhammed (s.a.s.), “Allah'ı görüyormuşsun gibi ibadet etmelidir. Çünkü sen O'nu görmesen de O, seni görüyordur”⁸⁰ şeklinde cevap vermiştir.

II. Sâlih İnsan Olma Sürecine Etki Eden Yan Faktörler

1. Aile

Kişinin sâlih olma sürecine etki eden faktörlerden ilki ailedir. Akrabalık ilişkisiyle birbirlerine bağlanan fertlerin bir araya getirdiği topluluk⁸¹ olarak tanımlanan aile bir toplumun en temel organıdır. Aile toplumsal yapının oluşmasında çekirdek görevi görür. Aile anne baba ve çocuklardan oluşur. Çocuğun temel öğretilerini ilk edindiği yer ailedir. Aile içerisinde verilen eğitim sâlih insanın teşekkül ettirmede çok önemli bir yere sahiptir. Sâlih insanın meydana gelmesinde belli aşamaların sağlıklı bir şekilde geçilmesi gerekir. Bunun temellerinin atıldığı yer de ailedir. Aile kavramı birçok unsuru bünyesinde barındırdığından biz bu kısımda çocuğun sâlih insan vasfını kazanmasında, ailenin üzerine düşen görevleri izah etmeye çalışacağız.

Çocuk doğumuyla birlikte bir eğitime tabi tutulur. Yani çocuğa sâlih olma yolunda ilk bilgiler ailede verilmeye başlanır. Bu da bir pedagojiyi gerektirir. Müslüman pedagoji bilginleri ise çocuk terbiyesini doğum öncesine kadar götürmüşlerdir. Modern psikoloji ve tıp ilminin uzun araştırmalar sonucu elde ettikleri verilere göre, çocuğun karakterine anne ve babanın yetiştirme tarzı, anne adayının hamilelik döneminde ruhsal durumu ve hatta aldığı besinlerin tesiri etkili olmaktadır. Kısaca anne adayının içinde yaşadığı ortam, bebeğin hareketleri ve karakterini önemli ölçüde etkilemektedir.⁸²

Çocukluk döneminde alınan eğitim çocuğun daha sonraki hayatını şekillendiren bir özelliğe sahiptir. Dolayısıyla çocuğun ıslahına yönelik yapılan tüm

⁷⁷ En'âm, 6/84-85.

⁷⁸ el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, c. V, s. 134.

⁷⁹ Çağrıncı, “İhsan” *DİA*, c. XXI, s. 545.

⁸⁰ Buhârî, “Tefsîr”, 31/2, “İmân”, 37; Müslim, “İmân”, 1.

⁸¹ Aydın, Mehmet Âkif, “Aile” *DİA*, İstanbul 1989, c. I, s. 196.

⁸² Altıntaş, Ramazan, “Aile ve Okulda İnanç Eğitimi” *Mehir*, İlkbahar 1999, sayı: III, s. 55-56.

faaliyetler sâlih insan olmasına doğru atılmış bir adımdır. Çocuklukta iyi bir şekilde verilen eğitim çocuğun sâlih insan olmasını sağlar.

Anne baba iyi ve güzel olanı yaşayarak çocuklarına örneklik teşkil etmelidir. Bunun yanında anne babanın dinin gereklerini bizzat yerine getirerek çocuğuna "örnek" olması şarttır. Bu şekilde örnek olamayan ebeveynin, çocuk üzerinde saygınlığı olmayacak ve çocuktan beklenen saygıyı göremeyecektir.⁸³ Demek ki çocuğun sâlih bir birey olmasında çocuğun ailesinin rolü çok büyüktür. Çocukta iyi ve güzel yönde bir şuurun ve bilincin gelişmesi aile ortamı ile alakalı bir durumdur.

Aile ilk yıllarda çocuğun bakımı, korunması ve kollanmasından sorumlu olduğu gibi, aynı zamanda ona sağlam ve tutarlı bir eğitim vermekle de sorumludur.⁸⁴ Kur'an bu ilkedен hareket ederek aile de verilen eğitimin amacını ortaya koyar.

Şimdi âyetler bağlamında konuyu ele almaya gayret edelim. Kur'an iman edenlerin kendilerini ve ailelerini ebedi bir azaptan korumalarını isteyerek onları uyarır. Bu azabın yakıtı insanlar ve taşlardır. Bu, bir sorumluluk olarak aile bireylerine yüklenir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ "Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. O ateşin başında gayet katı, çetin, Allah'ın kendilerine verdiği emirlere karşı gelmeyen ve kendilerine emredilen şeyi yapan melekler vardır."⁸⁵ Bu âyet Müslümanın, hem kendisini hem ailesini iyi terbiye edip ateşten korumasını emretmektedir.⁸⁶ Bu ifadeye, "Günahları terk edip, taatları yaparak ve ailenizi, kendinizi sorumlu tuttuğunuz şeylerle sorumlu tutmanız suretiyle, koruyun" mânası verilmiştir.⁸⁷ Yani aile fertlerinizi cehennem ateşine sürüklenmelerine sebep olacak fitne ve isyandan koruyarak Allah'ın emirlerine, O'na itaate götürün. Çünkü aile sahibi kendisinden sorumlu olduğu gibi ailesinden de sorumludur.⁸⁸ Çocuğun korunması ve eğitimi için yapılan her çaba onun sâlih insan olmasına doğru atılmış bir adımdır.

İslam'da çocuğun varlığı ciddiye alınmalı, iyi bir insan ve samimi bir Müslüman olarak yetişmesi için her türlü gayret ve fedakârlık gösterilmelidir. Çocuğun dünya ve âhiret mutluluğunu gözetmek, onu dünyaya getiren insanların önemle üzerinde durmaları gereken bir konudur. Bu konuda âyette ifade edildiği gibi birinci sorumlu kişi babadır.⁸⁹ Nitekim ayette çocukların sâlih insan olarak yetişmesinde aileye bir sorumluluk yüklendiğini görmekteyiz.

⁸³ Ay, Mehmet Emin, "Ailede Verilecek Din Eğitiminde Genel Prensipler" *İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi (II)*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005, s. 364.

⁸⁴ Ay, "Ailede Verilecek Din Eğitiminde Genel Prensipler" *İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi (II)*, s. 362.

⁸⁵ Tahrim, 66/6.

⁸⁶ Mukatil b. Süleyman b. Beşir, *Tefsiru Mukatil b. Süleyman*, thk: Ahmed Ferid, Daru'l-Kitabi'l-İlmî, Beyrut 2003, c. III, s. 378.

⁸⁷ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, c. IV, s. 555.

⁸⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. VII, s. 5122.

⁸⁹ Hökelekli, Hayati, "Çocuk" *DİA*, İstanbul 1993, c. VIII, s. 355.

Kur'an, Hz. Peygamber özelinde mü'minlerden ailelerine namaza devam etmeleri yönünde bir telkin yapılmasını öngörür. Bu telkin namaz özelinde olsa da diğer ibadetlerde bu bağlamda düşünülebilir:

“ وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا لَا نَسْأَلُكَ رِزْقًا نَحْنُ نَرْزُقُكَ وَالْعَاقِبَةُ لِلتَّقْوَى ” *Ailene namazı emret; kendin de ona sabırla devam et. Senden rızık istemiyoruz; (aksine) biz seni rızıklandırıyoruz. Güzel sonuç, takvâ ile dir.*⁹⁰ Bu âyette Allah, Hz. Peygamber'e, ehline ve ümmetine namaz kılmalarını emretmesini istiyor. Ayrıca namazı eda ederken huşu ve adabına riâyet hususunda sabretmesini bekliyor.⁹¹ Çünkü Müslüman erkeğin başta gelen görevlerinden biri de evini Müslüman bir eve dönüştürmesidir. O aile fertlerini, Allah'ın farz kıldığı ibadetleri yerine getirmeleri için yönlendirir.⁹² Yani, çocuklarınıza helâl nimetlerin, günahkârların haram servetlerinden daha hayırlı olduğunu öğretin. Bu amaçla onlara namaz kılmayı emredin, çünkü bu onların tutumlarını ve değerler sistemini değiştirecek ve onların günah ve lüks yerine temiz bir hayat ve helâl kazancı seçmelerine sebep olacaktır.⁹³ Bu da anne ve babanın ailede vereceği eğitimde görevlerinin ne kadar büyük ve önemli olduğunu, sâlih bir evlat yetiştirmede vazifelerinin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Nitekim namaz kılmak amel-i sâlih olarak değerlendirilir. Sâlih amelde sâlih insan olmaya götüren unsurlardan bir tanesidir.

Bu âyette peygamberin nezdinde bütün Müslümanlara ailenin yapması gereken görevlerden bir tanesi hatırlatılmaktadır. Çünkü namazın insanı kötülükten ve fuhşiyattan alıkoyan bir tarafı vardır.⁹⁴ Kötülükten uzaklaşan kimse sâlih insan olma yönünde bir adım atmış bir kişidir. Namaz eğitimini ailede alan kişi, ruh eğitimini almış olarak, yaratanı karşı vazifelerini gerçek mânasıyla yerine getirecek, eğitilen ruhi yapısıyla o, yaşadığı topluma faydalı olmaya çalışacaktır.

Mü'minler eşleri ve çocuklarıyla olan ilişkilerinde belli bir seviyenin olmasına özen göstermelidir. Onlardan herhangi bir sebeple ortaya çıkan kusurlara karşı onları affetmeli ve onlara tolerans göstermelidir. Bu şekilde bir davranış ailenin devamı ve huzuru için önem arz etmektedir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ مِنْ أَرْوَاحِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ وَإِنْ تَعَفَّوْا وَتَصَنَّفَحُوا وَتَعَفَّوْا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ “Ey iman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olanlar da vardır. Onlardan sakının. Ama affeder, kusurlarını başlarına kakmaz, hatalarını örterseniz, bilin ki, Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir.”⁹⁵ Ayette geçen "Ama affeder, kusurlarından geçer ve bağışlarsanız, muhakkak ki Allah da çok bağışlayan, çok esirgeyendir" kısmı şu anlama gelmektedir: Sizlere onların düşmanlıkları hakkında, dininizi onlardan korumanız için bilgi verilmiştir. Ama şunu iyi bilin ki, size bu ikazın yapılmasının nedeni, eşinizi ve çocuklarınızı dövmeye başlayın, onlara şiddetle muamele edin ve onlarla ilişkinizi bozarak ev hayatınızı bir keşmekeş haline getirin diye değildir. Bu uyarı,

⁹⁰ Tâ-hâ, 20/132.

⁹¹ Sâbüni, *Safoetü't-Tefâsîr*, c. II, s. 252.

⁹² Seyyid Kutub, *Fi Zilâli'l-Kur'an*, c. VII, s. 575.

⁹³ Mevdûdî, Ebu'l Al'a, *Tefhimu'l Kur'an* (Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri), edt: Ali Bulaç, trc: Muhammed Han Kayani vd., İnsan yay., İstanbul 1997, c. III, s. 288.

⁹⁴ Ankebût, 29/45.

⁹⁵ Tegâbun, 64/14.

söz konusu tutumun şu iki açık zarara yol açabileceği nedeniyle yapılmıştır. Birincisi, böyle bir tutum çocukların ıslahı konusunda tüm kapıların kapanması ve onları düzeltme noktasında hiçbir imkânın kalmaması tehlikesine yol açar. İkincisi, böyle bir tutum, toplum içinde İslâm ile ilgili yanlış kanaatlerin doğmasına neden olabileceği gibi, ayrıca Müslümanların kötü ahlaklı, geçimsiz, şiddete başvuran, zorba, ailesi ile bile geçinemeyen bir kimse olarak tanınmasına neden olur.⁹⁶ Bu âyette aslında ailede ve diğer yerlerde Allah'a kul olma bilincini daima zinde tutmaya çalışmak, her davranışta dünya hayatının icapları ve âhret mutluluğunu dengeleyen bir itidal çizgi tutturmak ve bir orta yol takip etmek, bunu başarabilmek için de özverili davranmayı içine sindirmek doğru bir davranış kalıbı olarak sunulmaktadır.⁹⁷ Çünkü toplumda iç huzurun en önemli prensiplerinden biri de aile düzenidir. Böylesine mühim bir mesele olmasından dolayı da burada mü'minlere yararlı işlerin beyanı sırasında aile problemleriyle ilgili bazı talimatları içeren bir hitap ile sûreye son verilmiştir.⁹⁸

Allah, anne-babanın rızık endişesi sebebiyle çocuklarını öldürmesini yasaklamaktadır. Cenab-ı Hak bunun büyük bir suç olduğunu, çocukların rızkının kendisine ait olduğunu beyan etmektedir:

“Geçim endişesi ile وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْئًا كَبِيرًا” *Çocuklarınızın canına kıymayın. Biz, onların da sizin de rızkınızı veririz. Onları öldürmek gerçekten büyük bir suçtur.*⁹⁹ Bu âyette anne babanın görevi çocukların hayatını korumaktır.¹⁰⁰ Çocuklara karşı sevgisizlik, ruhun şiddetle karardığına ve kalbin katılaştığına delâlet eder; bu suç ise kötü ahlakın en belirgin örneklerindedir. Allah, bu çeşit kötü huyların önlenmesi amacıyla evlatlara güzel bir şekilde davranmayı teşvik etmiştir.¹⁰¹ Müfessirlerin bu âyet bağlamında ifade ettikleri gibi, çocukları güzel davranmak, sevgiyle yaklaşmak onların sâlih olmasını sağlayan bir unsurdur.

Anne-babanın yapması gereken vazifelerinden bir tanesi de hem doğumdan önce, hem de doğumdan sonra çocukları için dua etmeleridir:

“هُنَالِكَ دَعَا زَكَرِيَّا رَبَّهُ قَالَ رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ” *Orada Zekeriyya, Rabbine dua etti: Rabbim! Bana tarafından hayırlı bir nesil bağışla. Şüphesiz sen duayı hakkıyla işitensin, dedi.*¹⁰² Âyet-i Kerîme insanın oğlunun ve eşinin hidâyete iletilmesi için yaratanına niyaz edip yalvarmasını, onlar için başarı istemesini ortaya koymaktadır.¹⁰³

Bu hususta diğer bir âyette şu şekildedir:

⁹⁶ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, c. VI, s. 354.

⁹⁷ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, c. V, s. 376.

⁹⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. VII, s. 5034.

⁹⁹ İsrâ, 17/31.

¹⁰⁰ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, c. III, s. 480.

¹⁰¹ Râzî, *Tefsirü'l-Fahri'r-Râzî*, c. XX, s. 198.

¹⁰² Âl-i İmrân, 3/38.

¹⁰³ Zuhaylî, Vehbe, *Tefsirü'l-Münir*, yayın yön. Mehmet Ali Seraceddin; çev. Hamdi Arslan...[ve öte.], Risale, Bilimevi Basın Yay., İstanbul 2007, c. II, s. 201.

“(Ve o kullar): وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا فُرَّةَ أَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا Rabbimiz! Bize gözümüzü aydınlatacak eşler ve zürriyetler bağışla ve bizi takvâ sahiplerine önder kıl! derler.”¹⁰⁴ “Ve onlar ki, Ey Rabbimiz! Gözümüzü aydınlatacak eşler ve zürriyetler ihsan et” âyetindeki مَنْ harfi beyaniyye (açıklama) veya ibtidâiyye (başlangıç) olarak kabul edilirse iki mâna da caiz olur. Birisi, bizlere gözlerimizi aydınlatacak eşler ve zürriyetler ver; diğeri de, eşlerimiz ve zürriyetlerimiz sebebiyle bizlere gözümüzü aydınlatacak nimetler, mutluluklar ver, demektir. Bu dilek, aslında aile ve evlat terbiyesine verilen önemi göstermektedir.¹⁰⁵ Zaten gerçek kulların en belirgin özelliği, Allah'a duaya istekli olmalarıdır. Bu âyette de kişinin eşleri ve çocukları için yaptığı dualar zikredilmektedir.¹⁰⁶ Nitekim Hz. Peygamber dedeleri olarak torunları için Allah'a şöyle dua etmiştir:

“Her ikinizi hakkında da, Allah'ın noksansız tüm kelimeleriyle her türlü şeytan, zararlı hayvanlar ve göz değmesine karşı Allah'a sığıyorum.”¹⁰⁷

Çocuklara karşı hoşgörölü ve müsamahakâr olmak, sevgiyle ve şefkatle onlara yaklaşmak anne-babanın çocuklarına karşı vazifelerinden biridir. Nitekim Lokman (a.s.) çocuğuna hitap ederken yumuşak bir üslup kullanmış ve ona “ey oğulcuğum” diye hitap etmiştir:

“Lokman, oğluna öğüt vererek: *Yavrucuğum! Allah'a ortak koşma! Doğrusu şirk, büyük bir zulümdür, demişti.*”¹⁰⁸ Babanın oğluna verdiği öğüdün inceliğini ifade eden bu âyet, zarif bir anlatım içinde; ana-baba ve çocuklar arasındaki ilişkiyi ortaya koyuyor. İçerisinde şefkat ve incelik bulunan bu ilişki, duygu dolu bir görünümle sunuluyor.¹⁰⁹ Ayrıca onun oğluna verdiği bu öğüt samimiyetin bir ifadesidir. Bir kimse başkalarını aldatabilir ve onlara ikiyüzlü davranabilir fakat hiç kimse en aşağılık biri bile olsa kendi öz çocuklarını aldatmaya yanılmaya çalışmaz. Dolayısıyla Lokman'ın oğluna verdiği bu öğüt gerçeğin uygun bir biçimde anlatılmasıdır.¹¹⁰

Hz. Lokman oğluna şefkatle vasiyette ya da öğütte bulunmuştu. Elbette babanın da evlâdına sevgi beslemesi doğal bir durumdur.¹¹¹ Nitekim “Ey benim yavrucuğum” şeklindeki küçültme hitabı, deyim olarak, çocuğun küçük veya yetişkin olduğuna bakmaksızın rikkati, şefkati ve sevgiyi yansıtır. Bu bir adama: Kardeşçağızım, küçük çocuğa da: Güzelceğiz... demeye benzer.¹¹² Demek ki kişi

¹⁰⁴ Furkan, 25/74.

¹⁰⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. V, s. 3615.

¹⁰⁶ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, c. III, s. 607.

¹⁰⁷ İbn Mâce, “Tıp”, 38; Ebû Dâvûd, “Tıp”, 19.

¹⁰⁸ Lokman, 31/13.

¹⁰⁹ Seyyid Kutub, *Fi Zilâli'l-Kur'an*, c. IX, s. 208.

¹¹⁰ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, c. IV, s. 328.

¹¹¹ Zuhaylî, *Tefsirü'l-Münir*, c. XI, s. 153.

¹¹² Beyzâvî, Ebû Saîd Nasrûddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envarü't-Tenzil ve Esrarü't-Te'vil*, Takdim: Mahmud Abdulkadir Arnavut, Daru'l-Sadr, Beyrut, 2004, c. II, s. 818; Kurtubi, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an*, thk: Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 2006, c. XVI, s. 472; Mahalli-Suyutî, *Tefsirü'l-Celaleyn*, c. II, s. 101; Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, (Çev: Cahit Koytak-Ahmet Ertürk), İşaret yay., İstanbul 1999, c. II, s. 837.

evlatlarına karşı samimi bir şekilde, şefkatle ve sevgiyle doğruyu anlatma gayreti içerisinde olmalıdır. Bu âyette üzerinde özenle durulan husus birincisi hitap şekli ikincisi ise çocuğa sadece doğruların aktarılmasıdır. Eğer herhangi bir olayın ilk anında yanlış bir bilgi çocuğa doğru olarak aktarılırsa, ileride gerçeğin ortaya çıkmasıyla birlikte çocuğun ruhunda çok büyük yaralar açılmasına neden olunabilecektir. Bu da aile bireyleri arasında güvensizliğe ve istenmeyen durumların ortaya çıkmasına sebebiyet verebilir.

Yine aynı şekilde Hz. İbrahim de çocuğuna sevgi dolu bir hitabette bulunmuştur. Çünkü aile terbiyesinde ve çocuğun sâlih insan vasfını kazanmasında en önemli unsur sevgidir. Bu davranış kalıbı bütün kapıların anahtarıdır. Hz. İbrahim oğluna hitabı ve aralarındaki ilişki âyette şu şekilde ifade edilmiştir: "... فَلَمَّا تَرَى بَلَغَ مَعَهُ السَّعْيَ قَالَ يَا بُنَيَّ إِنِّي أَرَى فِي الْمَنَامِ أَنِّي أَذْبَحُكَ فَانظُرْ مَاذَا تَرَى "Çocuk kendisiyle birlikte koşup yürüyecek yaşa gelince Yavrucuğum! Rüyada seni boğazladığımı görüyorum; bir düşün, ne dersin? dedi..."¹¹³ diyerek nazik ve sevgi dolu bir hitapta bulunmuştur. Hz. İbrahim bunu söylerken bir babanın kalbindeki büyük bir şefkat hissiyle bunu söylüyordu.¹¹⁴ Çünkü baba, herkesten daha fazla çocuğuna karşı şefkatlidir. Babanın dışında kalan kimseler çoğu kez, çocuğu çalıştırma işinde ona sert davranır. Çocukta henüz güç ve kuvveti yeterli olmadığından buna dayanamaz.¹¹⁵

Babanın bu büyük imtihan karşısındaki tavrı, Rabbinin emri karşısında evladıyla olan ilişkisinin oturduğu düzlem ve ona hitap şekli bizler için çok büyük bir örneklik teşkil etmektedir.

Aile konusu hadis kaynaklarında çok geniş bir şekilde yer almış, anne babanın evladına olan sorumluluğu her defasında hatırlatılmıştır. Ailede çocuk eğitimine yönelik olarak anne babanın yapması gereken davranış biçimlerine vurgu yapılmıştır:

*"Adam bir koruyucu çobandır, kendi evinde ve koruyup güttüğü şeylerden sorumludur. Kadın da kocanın evinde bir koruyucu çobandır ve koruyup güttüğü şeylerden sorumludur."*¹¹⁶

*"Allah'tan korkun ve çocuklarımız arasında adaleti gözetin"*¹¹⁷

*"Kim iki kız çocuğunu ergen oluncaya kadar besleyip büyütürse, kıyamet günü benle o şu iki parmak gibi bir arada bulunarak geliriz."*¹¹⁸

*"Kim, üç tane kız çocuğunu yetiştirir, güzelce terbiyesini verir, evlendirir ve onlara iyilik de bulunursa, onun için cennet vardır."*¹¹⁹

Kur'an âyetlerinde ve Hz. Peygamber'in hadislerinde sayılan bütün bu davranış biçimleri çocuğun sâlih olmasını sağlayan unsurlar olarak zikredilebilir.

¹¹³ Sâffât, 37/102.

¹¹⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. VI, s. 4062.

¹¹⁵ Râzî, *Tefsirü'l-Fahri'r-Râzî*, c. XXVI, s. 152.

¹¹⁶ Buhârî, "Cum'a", 11; Müslim, "İmâre", 20.

¹¹⁷ Buhârî, "Hibe", 12-13; "Şehâdât", 9; Müslim, "Hibât", 13.

¹¹⁸ Müslim, "Bir", 147, 149.

¹¹⁹ Ebû Dâvûd, "Edeb", 130.

Yukarıda sayılan bütün bu özellikler birlikte oluştuğunda kâmil mânada sâlih insandan söz edilebilir. Aksi takdirde bu özelliklere sahip olamayan kişi için sâlih insan gibi bir isimlendirme söz konusu olamayacaktır.

2. Çevre

Ailenin yanında bireysel olarak insanın hayatına etki eden başka bir unsorda çevredir. Uygun bir aile ve çevrede yetişen kişiler sağlıklı bireyler haline gelirler. Sağlıklı birey, gelişmeye açık, karşıdakini anlayan, görevlerini bilen, yeri geldiğinde sorumluluk alan, ötekine saygı gösteren bir ferttir. Bu fertlerden oluşan toplum huzurlu ve temiz bir toplumdur. Bu toplum kendi varlığını devam ettirebilecek temel parametrelerini oluşturmuştur. Temel parametreleri oluşturmuş bir toplum dışarıdan gelebilecek olumsuz davranış ve eğilimlere engelleyecek yetenekte ve kabiliyettedir. İşte böyle fertlerden oluşan sâlih toplum diğer bir toplumu davranışları, tavırları, algıları yönünden iyi yönde etkiler.

Kişinin yaşadığı toplumda insanca davranmak, âdil olmak, zulmetmemek, yalan söylememek, başkasının canını ve malını aziz bilmek şeklinde ahlâkî vazifeleri vardır. O mutlaka bir topluluk içinde yaşar. Bir ailede ve bir sosyal çevrede bulunur. Bu çevrede bir kültürü paylaştığından dolayı içinde bulunduğu çevrenin menfi tesirlerine de maruz kalabilir. Dolayısıyla onun kanaatleri, fikirleri, inançları, kabulleri, içinde yaşadığı toplumun şartlarına ve yapısına göre şekillenir. Tabir yerindeyse bir ölçüde nasıl ki su, içinde bulunduğu kabın rengini alıyorsa insan da içinde yaşadığı kültürün mahsulü olarak o kültürün rengini alır.¹²⁰

Çevre konusunda ilk önce ele alınması gereken konu arkadaştır. Çünkü aileden sonra çocuğun topluma katıldığı ve yönlendirildiği ilk yer arkadaş ortamıdır. Bu arkadaşlık çocuklukta başlayıp yıllar süren bir mahiyet arz edebilir. Kur'an'ın çeşitli yerlerinde bu arkadaşlığa dikkat çekilerek yol arkadaşlığının önemine vurgu yapılır:

قُلْ أَدْعُو مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُنَا وَلَا يَضُرُّنَا وَنُرَدُّ عَلَىٰ أَعْقَابِنَا بَعْدَ إِذْ هَدَانَا اللَّهُ كَالَّذِي اسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطِينُ فِي الْأَرْضِ خَيْرًا لَهُ أَصْحَابُ يُدْعُونَهُ إِلَى الْهُدَىٰ انْتَبِهْ قُلْ إِنَّ هُدَىٰ اللَّهِ هُوَ الْهُدَىٰ وَأَمْرًا لِنُسَلِّمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ “De ki: Allah'ı bırakıp da bize fayda veya zarar veremeyecek olan şeylere mi tapalım? Allah bizi doğru yola ilettikten sonra şeytanların saptırıp şaşkın olarak çöle düşürmek istedikleri, arkadaşlarının ise: «Bize gel!» diye doğru yola çağırdıkları şaşkın kimse gibi gerisin geri (inkârcılığa) mı döndürüleceğiz? De ki: Allah'ın hidâyeti doğru yolun ta kendisidir. Bize âlemlerin Rabbine teslim olmamız emredilmiştir.”¹²¹ Bu âyette Allah peygamberine Allah'ı bırakıp kendilerine hiçbir zarar ve fayda vermeyecek şeylere tapan kimselere şöyle demesini istemektedir: De ki: Biz, ilâhlık sıfatlarının hepsine sahip ve her menfaat ve zarara gücü yeten Allah'ı bırakıp, bize, kendi kendilerine bile ne menfaat ve ne zarar vermeyecek olan şeylere, cansız putlara, aciz yaratıklara, yapılmış şeylere mi yalvaracağız? Ve Allah bize hidâyet ettikten, doğru yolu gösterdikten sonra arkamıza mı döneceğiz? "Bize gel" diye kendine çağırıp duran arkadaşları varken,

¹²⁰ Albayrak, Hâlis, *Tefsir Usûlü*, Şule Yay., İstanbul 2014, s. 15-16.

¹²¹ En'âm, 6/71.

yeryüzünde şaşkın ve sersem kalarak şeytanların arzu ve hevese çekip şaşırttığı şaşkın kişi gibi mi olacağız?¹²²

Buradaki durum, "yeryüzünde şeytanların aldattığı" yoldan çıkmış bir kişinin sahnesidir. Ancak öte tarafta doğru yolda bulunan arkadaşları yer almaktadır. Onu doğru yola çağırmakta, 'bize gel' diye seslenmektedirler. O ise, bu çağrı ile aldatma arasında şaşkın bir durumdadır. Nereye yöneleceğini bilmiyor. İki gruptan hangisine uyacağını kestiremiyor.¹²³ Burada bir tercih yapması iyi ve sâlih insanların yanında bulunması kendisinin kurtulması anlamına gelmektedir. Ayrıca kendisinin böyle bir tercihte bulunması sâlih insan olma yolunda atılmış bir adımdır.

İbn Kesîr bu âyeti şöyle bir misalle anlatır: İmandan sonra eğer küfre düşerseniz; siz şu adam gibi olursunuz; yolda bir kavimle beraber iken yolu kaybetmiş, şeytan kendisini şaşırtıp yeryüzünde saptırmış, arkadaşları yolda olup onu kendilerine çağırarak; bize gel, biz yoldayız, demeye başlarlar. O ise; onlarla gitmemekte diretir. İşte Hz. Muhammed (s.a.s.)'i tanıdıktan sonra onlara uyanın durumu budur. Burada yola çağırılan Hz. Muhammed (s.a.s.), yol ise İslam'dır.¹²⁴

Görüldüğü gibi müfessir Hz. Peygamber'i kendisiyle görüşme bile samimi bir arkadaş olarak nitelendirmektedir. Demek ki arkadaşlık bir fikri benimseme, kabul etme ve içselleştirme ile alakalıdır. Yakınında ama fikirce, düşünce olarak ayrı noktalarda iseniz, o kişi aslında uzak bir arkadaşlık ya da arkadaşlık olarak dahi kabul edilemeyecek bir durumdadır. Ama bunun tam tersi bir durumdur ki bir kişi diğer bir kişiyle fiziki ve mekânsal olarak ayrı yerlerde, çok uzaktadır fakat aynı fikriyatı benimsediğinden, aynı duyguları paylaştığından dolayı çok yakında olarak kabul edilir.

Bu âyetin nüzûl sebebi, Hz. Ebu Bekir'in oğlu Abdurrahman'ın iman etmemesidir. Abdurrahman'ı Peygamberimiz, babası ve diğer ashap Müslüman olmaya, cahillerin yolundan hidâyete, küfrün zulmetinden imanın nuruna çağırmalarına rağmen, o tersine bir yol tutmuş, babası Hz. Ebu Bekir'i puta tapıcılığa davet etmeye kalkışmıştı.¹²⁵

Başka bir âyette de Hz. Yûsuf arkadaşlarını tek olan Allah'a davet etmekte, O'nun bütün diğer Tanrı'lardan üstün olduğunu vurgulamaktadır. Burada da bir çevre faktöründen, bir arkadaş durumundan söz edilmiştir:

يَا صَاحِبِي السِّجْنِ أَرَأَيْتَ مُتَقَرِّفُونَ خَيْرٌ أَمْ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ "Ey zindan arkadaşlarım! Çeşitli tanrılar mı daha iyi, yoksa gücüne karşı durulamaz olan bir tek Allah mı?"¹²⁶ Denildiğine göre burada hitap, hem iki arkadaş, hem de hapisteki diğer mahpuslardır. Bunların önlerinde Allah'tan başka tapındıkları putlar vardı. O, bu sözü onlara karşı susturucu bir delil olarak söylemişti.¹²⁷ Görüldüğü gibi Yûsuf (a.s.) burada

¹²² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. III, s. 1958.

¹²³ Seyyid Kutub, *Fi Zilâli'l-Kur'an*, c. IV, s. 207.

¹²⁴ İbn Kesir, *Muhtasar Tefsirü İbn-i Kesir*, c. I, s. 589-590.

¹²⁵ Râzî, *Tefsirü'l-Fahri'r-Râzî*, c. XIII, s. 32; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. III, s. 1958.

¹²⁶ Yûsuf , 12/39.

¹²⁷ Kurtubi, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an*, c. XI, s. 350.

hapisane arkadaşlarını açıkça tevhit inancına davet ediyor. Tek olan Allah'ın diğer yarar ve zarar veremeyen ilahlardan daha hayırlı olduğunu ifade ederek onları hakka çağırıyor.¹²⁸ Âyette görüldüğü gibi kişinin çevresini oluşturan arkadaş, onun doğru yola gitmesine vesile olabilir. Arkadaşın kötü yolda olması durumunda ise kişinin yanlış yola gitme ihtimali çok daha fazladır. Yani arkadaş vardır hakka davet eder, hakka götürür. Arkadaşa vardır batıla, şirke götürür.

Yaratılışın orijini demek olan "fitrat" da insandaki hak ve doğru olan inancı benimseme ve kabul etme eğilimini ifade eder. Bu itibarla insan doğru olan inancı tercihe meyilli bir yaratılışa sahiptir.¹²⁹ Bu yaratılışı ve yönelişi hedefinden saptıran şeyler ise tamamen olumsuz dış etkenlerdir. Nitekim Hz. Peygamber bir hadisinde: "Her doğan çocuk fitrat üzere doğar. Sonra anne babası onu Yahudi, Hristiyan veya Mecusi yapar"¹³⁰ buyurulmaktadır. Bu hadiste bir bakıma aile bir çevre olarak değerlendirilmiştir. Çocuk başta fitrat üzerine doğmuşken daha sonra anne ve babası çocuğun bu yönelimini, bağlı oldukları dine çevirmekte, çocukta bunu kabul etmektedir. Bu da çocuğun aile çevresinin, çocuğun yöneliminde ve tercihlerinde çok önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

Ebu Sa'd b. Malik b. Sinan el-Hudrî'den rivâyet olunan bir hadiste de Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "Sizden önceki (ümmetlerden) bir adam vardı. Doksan dokuz kişiyi öldürmüştü. O, zamanın en büyük âliminin kim olduğunu araştırdı. Kendisine bir rahip gösterildi. Rahibin yanına vardı ve doksan dokuz cana kıydığını, kendisi için tövbe etme imkânının olup olmadığını sordu."

Rahip: "Yoktur" dedi. Adam rahibi de öldürdü. Bu rahibi öldürmekle de bu sayıyı yüze tamamladı. Sonra yine dünyanın en büyük âliminin kim olduğunu sormaya başladı. Âlim bir kimseyi tavsiye ettiler. Ona yüz kişiyi öldürdüğünü ve kendisi için tövbe imkânının olup olmadığını sordu.

Âlim: "Evet vardır. Tövbekâr ile tövbesi arasına kim girebilir ki? Yalnız falan yere git, orada Allah'a ibadet eden insanlar vardır. Onlarla beraber sen de ibadet et, kendi memleketine dönme. Çünkü orası fena bir yerdir" dedi. O adam hemen yola çıktı, yolu yarılacağı vakit, ölüm geldi. Onun hakkında rahmet melekleriyle azap melekleri tartıştılar. Rahmet melekleri: "Bu adam tövbe ederek, tüm kalbiyle Allah'a yönelerek geldi" dediler. Azap melekleri: "O hiçbir hayır işlemedi" dediler. Onlara insan kılığında bir melek geldi. Onu aralarında hakem yaptılar. O melek: "Geldiği yer ile gideceği yer arasındaki mesafeyi karşılaştırınız. Öldüğü yer iki taraftan hangisine daha yakın ise oraya aittir" dedi. Mesafeleri ölçtüler. Gitmek istediği yere daha yakın buldular da onu rahmet melekleri aldılar.¹³¹

Bu hadiste vurgulanan temel husus tövbedir. 100 kişiyi öldüren adam için dahi bir tövbe kapısının var olabileceği ortaya konulmuştur. Ama bizim konumuz açısından âlimin 100 kişiyi öldüren bu adama söylediği sözler çok daha önemlidir.

¹²⁸ Taberî, *Tefsirü't-Taberî*, c. XIII, s. 164.

¹²⁹ Kayhan, Veli, "Hak Dinin Tek Oluşu", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2006, cilt: XI, sayı: 1, s. 105.

¹³⁰ Buhârî, "Tefsir" (Rûm), 2.

¹³¹ Buhârî, "Kitabu'l-Enbiya", 6; Müslim, "Kitabu't-Tevbe", 2766.

Bu âlim kendisi için tövbe olup olmadığını soran bu adamın geldiği yerin bir şer yuvası olduğunu tespit etmiş, onu iyi insanların bulunduğu yere gitmeye ve onlarla birlikte yaşamaya teşvik etmiştir. Çünkü o adamın yaşadığı yer fesat yurdudur. Onun içinde bu âlim zat ona “sen şu yere git çünkü senin bulunduğun yerde fesat çıkaran insanlar vardır. Eğer orada kalırsan seni tekrar fesada sürüklerler” ifadesi bir zihniyeti sergilemesi açısından çok önemlidir. Bu hadis yaşanan yerin ve birlikte olunan arkadaşın ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Yine Hz. Peygamber’in bir hadisinde “*Kişi, dostunun dini üzeredir. Bu nedenle, kiminle dost olacağına dikkat etsin!*” ifadesi de durumu açıklığa kavuşturması bakımından önemlidir.

Bir atasözümüzü burada zikretmeyi uygun görüyorum: er-Refik kablel-tarik: yoldan önce yol arkadaşı”. Yani yola çıkmadan önce size doğru yolu gösterecek, sizinle her sıkıntı da, kederde ve mutlulukta beraber olacak bir yol arkadaşı çok önemlidir. Bu yol arkadaşı adeta sizin gözünüz, kulağınız, kalbiniz olacak, sizin yanlışa düşmenizi önleyecek, size her konuda yardım olacaktır.

Sosyal medyaya itibar edip etmeme konusu da çevre kavramıyla ilişkili olarak ele alınabilir. Yeni bir alan olmasına rağmen günümüzde medya ve kitle iletişim araçları bireyleri etkileme açısından çok önemli bir fonksiyon üstlenmekte ve bir çevre olarak kabul edilmektedir. Sosyal medyaya da önem verilip uygun bir ortam tesis edilmelidir.

3. Tâlim ve Terbiye

Öğretim ve eğitim karşılığı olarak kullanılan kelimeler tâlim ve terbiyedir. Yani tâlim öğretim anlamında, terbiye de eğitim anlamında kullanılmaktadır. Öğretim diğer bir deyişle tâlim bilgi kazandırma, insanlığın sahip olduğu bilgileri yetiştirmekte olan nesillere aktarma faaliyetidir. Eğitim yani terbiye, daha ziyade davranış ve karaktere esas teşkil eden beceri ve değerler kazandırmayla ilgili çalışmaları anlatır. Tâlimden yalnız bilgi kazandırma, bunu hâfızada saklama ve yeri geldiğinde hatırlama anlaşılmaktadır. Terbiye ise insanda mevcut bütün kabiliyetlerin dikkate alınarak bunların geliştirilmesi ve yönlendirilmesidir. Buna göre terbiye kavramı tâlimden daha kapsamlı olup öğretim alanına giren bütün konuları içine almakta ve genellikle tek başına kullanıldığında öğretimi de ifade etmektedir. Öğretim insana eşya ve olaylar hakkında doğru bilgiler kazandırmayı amaçlar. İnsanın öğrenimi gelişip bilgi seviyesi yükseldikçe daha tutarlı davranışlarda bulunması, tutarlı bir kişiliğe kavuşması beklenirse de eğitim yönü dikkate alınmadan yürütülecek bir öğretimle bu hedefe ulaşılması mümkün görülmemektedir.¹³²

Dinlerin ve gönderilen peygamberlerin asıl görevlerinden birisi de Kur’an’ın ve Hz. Peygamber’in övdüğü sâlih insanı teşekkül ettirmek, meydana getirmektir. Bunun en önemli aracı da eğitim ve öğretimdir. Doğru bir eğitim ve öğretimle sâlih insanın yetiştirilmesi mümkün olabilir. Sâlih insanın eğitimle

¹³² Kazıcı-Ayhan, “Tâlim ve Terbiye” *DİA*, c. XXXIX, s. 516.

meydana getirilmesi toplumun sağlıklı bir şekilde devam etmesi açısından önem arz etmektedir. Sâlih insanlardan oluşan toplumlar huzur ve mutluluk içerisindedirler. Ayrıca sâlih insanların oluşturduğu toplumun değer yargıları, hassasiyetleri, insan hak ve hürriyetleri konusundaki titizliği üst seviyededir.

Yetişme, insana mahsus bir durumdur. Aslında yetişme ve gelişme bütün canlılarda görülürse de terbiye daha çok insan hakkında kullanılan, onun bedenî, zihnî, ahlâkî gelişmesini ve olgunlaşmasını ifade eden bir terim haline gelmiştir. Bu faaliyetin önemi, ilkeleri, metotları, etkileri ve hedefleri gibi konulardan bahseden disipline de terbiye ilmi veya kısaca terbiye denilmiştir. “Öğrenmek ve ezberlemek” anlamındaki ders kökünden türeyen tadrîs “öğretmek, ders vermek” demektir. Ders veren kimseye müderris, ders okutulan yere medrese adı verilir.¹³³ Farklı bir tarif olarak eğitim; bireyin, bulunduğu hal ve şartlarda, kendi kendine karar verebildiği, uygulayabildiği ve problem çözebildiği bir bilinç ve yetenek kazandırma sürecidir.¹³⁴

İslâm kültüründe genellikle öğretimin karşılığı olarak tâlim, eğitimin karşılığı olarak terbiye kullanılmaktadır. Ayrıca öğrenim için tahsil ve daha çok eğitimi ifade etmek üzere tadrîs, te'dîb, tehzîb, siyaset, tezkiye, irşad gibi kelimelere yer verilmektedir.¹³⁵ Terbiye kelimesi, dilimizde halen kullanılmakta olup, şimdilerde yerine “eğitim” kelimesi kullanılır olmuştur. Dilimizde terbiye ve eğitim kelimeleri zaman zaman farklı anlamlarda kullanılmakla birlikte birçok yerde eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.¹³⁶

Eğitim bir yandan bireyde var olan yetenekleri geliştirirken, diğer yandan da insanların bilgi ve düşüncelerinde önemli görülen hususları yeni nesillere aktarmaktadır.¹³⁷ Yeni nesillere aktarılan bu bilgiler o toplumun ve devletin kaderini tayin etmede, istikbalini güvence altına almada önemli bir rol üstlenecektir.¹³⁸ Ancak eğitim sayesinde sâlih insanın teşekkülü söz konusu olabilir. Bu insanda şu veya bu ülkenin vatandaşı olduğu ve o ülkenin sınırları içerisinde ve kanunları çerçevesinde bulunduğu için değil evrensel değerleri taşıyan bir insan olduğu için insandır.¹³⁹ İyi bir eğitim alan kişinin faydası sadece ailesi, çevresi, toplumu ve devletiyle sınırlı kalmaz, ırkını ve ülkesini aşarak tüm insanlığı kucaklayan bir mahiyet arz eder.¹⁴⁰

Ancak şu noktanın da vurgulanması gerekmektedir. Öğretim tek başına insanları terbiye etmez; onları daha serbest, daha iyi, daha insanî kılmaz, fakat daha kabiliyetli, daha verimli, topluma faydalı bir insan kılar. Tarihin bize öğrettiği gibi tahsilli insanlar ve milletler kötüye alet olarak kullanılabilirler. Bu tahsilli insanlar

¹³³ Kazıcı, Ziya – Ayhan, Halis “Tâlim ve Terbiye” *DİA*, İstanbul 2010, c. XXXIX, s. 515.

¹³⁴ Çalışkan, İsmail, “Yetişkinlik Dönemi Eğitiminde Kur'an Perspektifinden Bir Yaklaşım”, *Yetişkinlik Dönemi Eğitimi ve Problemleri*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2006, s. 337.

¹³⁵ Kazıcı–Ayhan, “Tâlim ve Terbiye” *DİA*, c. XXXIX, s. 515.

¹³⁶ Öcal, Mustafa, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1999, s. 3.

¹³⁷ Demirci, Muhsin, *Kur'an'da Toplumsal Düzen*, İfav Yay., İstanbul 2013, s. 66.

¹³⁸ Önkal, Ahmet, *Resulullah'ın İslam'a Davet Metodu*, Kitap Dünyası Yay., Konya 2010, s. 306.

¹³⁹ Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, s. 7.

¹⁴⁰ Çalışkan, İsmail, “Yetişkinlik Dönemi Eğitiminde Kur'an Perspektifinden Bir Yaklaşım”, *Yetişkinlik Dönemi Eğitimi ve Problemleri*, s. 337-338.

geri kalmış, okumamış kimselerden daha tesirli olabilirler. Nitekim emperyalizm tarihi, medenî diye adlandırılan milletlerin, hürriyetlerini müdafaa eden geri kalmış milletlere karşı haksız ezme, sömürme ve onları imha etme ile ilgili malumatla doludur. İstilacıların uygar denilen milletlerden olması gaye ve metotları bakımından herhangi bir şekilde müspet bir tesir icra etmemiştir. Bu durum sadece onların müessiriyetini artırmış ve kurbanlarının yenilgisini hızlandırmıştır.¹⁴¹ Belki burada vurgulanması gereken insanları sömürmek, milletleri istila etmek üzerine kurgulanan bir eğitim ve öğretimden ziyade, onlara refah ve mutluluk getirecek, hangi ırktan, hangi milletten, hangi dinden olursa olsun insan değer verecek bir eğitim modelinin benimsenmesidir.

Toplum fertlerden oluşur. Topluma yön veren ve toplumu oluşturan fertlerin ilk önce kendilerini düzeltmesi gerekmektedir. Bunu yapabilmesi için de ferdin, maddi ve manevi olarak, kendini toplumda faydalı bir şekilde yetiştirmesi gerekir. Fert her şeyden önce iyi ve dengeli bir eğitim ve öğretim görmesi, alacağı bu eğitimde hem insan olarak kendinin ve hem de başkalarının kıymetini bilecek şekilde yetişmesi elzemdir. Kendini bu şekilde yetiştiren kişi tüm insanlara saygılı, ahlaklı bir kişiliğe sahip, etrafa güven veren bir insan olur. Bunun içinde ferdin aldığı eğitim sadece maddi, fiziki yönde değil aynı zamanda manevi yönde de olmalıdır.¹⁴²

Biz biliyoruz ki bir medeniyet inşasının gerçekleşmesi için eğitim ve öğretim sisteminin sağlam temellere oturtulması gerekmektedir. Bir medeniyetin kurulması ancak sağlam bir eğitim ve öğretim sistemiyle gerçekleşebilir. Böyle bir medeniyet tasavvurunun gerçekleşmesi için de eğitim ve öğretimde zihni devrimin gerçekleşmesi gerekir.

Kişinin sâlih bir birey olmasında eğitim önemli bir faktördür. Bu faaliyeti yaparken dikkat edilmesi gereken birçok unsur bulunmaktadır. Bunlar fiziki unsurlar, eğitim faaliyetleri, kullanılan kaynaklar, ders veren öğretmenler vb. birçok hususu kapsamaktadır.

Okul bireyin eğitiminde, dolayısıyla sağlıklı bir toplum yapısının oluşmasında çok önemli bir yere sahiptir. Okulla birlikte sosyalleşen birey, topluma iyi ve güzel bir yönde katkıda bulunmaya gayret eder. Nitekim Hz. Peygamber bu ihtiyacı bildiğinden Medine'ye hicretinin hemen akabinde mescidin yanına ashâb-ı suffenin eğitim göreceği yeri inşa ettirmiştir. Kur'an'ın ilk emri "oku" dur.¹⁴³ Ayrıca Kur'an bilenlerle bilmeyenlerin bir olmayacağını¹⁴⁴ ifade etmektedir. Ve Allah'tan korkan kişilerin âlimler¹⁴⁵ olduğunu ifade eden âyetleri dikkate aldığımızda okumanın ve dolayısıyla eğitimin ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Kur'an'ın bu gibi âyetleri dikkate alındığında okumanın ve ilmin sâlih insanı meydana getiren bir unsur olduğu ortaya çıkmaktadır.

¹⁴¹ İzzetbegoviç, Aliya, *Doğu Batı Arasında İslam*, çev: Sâlih Şaban, Yarın, İstanbul 2012, s. 91.

¹⁴² Dumlu, Ömer, *Kur'an'da Bazı Kavramlara Bakış*, Anadolu Yay., İzmir 1999, s. 154.

¹⁴³ Alâk, 96/1.

¹⁴⁴ Zümer, 39/9.

¹⁴⁵ Fâtır, 35/28.

Eğitim ve öğretim sadece okulla sınırlı değildir. Yaygın eğitim dediğimiz bir eğitimin yanında son dönemlerde isminden çokça söz edilen eğitim şekli ise yaşam boyu eğitimidir. Kişi okulu bitirdiğinde hayatının diğer safhalarında da sürekli bir eğitimin içerisinde. Bu eğitim alanı çok geniş olmakla birlikte, konferans, panel, sempozyum, vaaz, irşat gibi faaliyetleri kapsayan bir özellik arz eder. Bütün bu eğitim çeşitleri sâlih insanın oluşmasına etki eder. Onun için de bunları ihmal etmemek gerekir.

Kişinin hangi noktada sâlih insan olacağını tespit etmemiz mümkün değildir. Belki bir süre yeryüzünde fesat çıkaran bir insan olabilir. Daha sonra belki ilerlemiş yaşına rağmen, bir gün yaptıklarından tövbe edip sâlih insan olmaya karar verebilir. İşte bu eğitimler bu geri dönüşleri mümkün hale getirebilir. Bundan dolayı da bunları yok saymamak, imkân ölçüsünde yapmaya çalışmak gerekir.

Kur'an'ı Kerim'in temel vurgularından bir tanesi de öğretim hadisesidir. Bu yüzden de Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde ilim kökünden türeyen pek çok kelime yer almaktadır. Ayrıca tâlim masdarından fiiller "öğretmek", teallüm masdarından "öğrenmek" anlamında kullanılmaktadır.¹⁴⁶

Kur'an âyetlerine baktığımızda ilmin araştırılmasını emreden yahut diğer vesilelerle ilim ve dolayısıyla da eğitim konusuna değinen âyetlerin hemen hemen tamamının¹⁴⁷, hicret öncesi Mekke'de nazil olduklarını görüyoruz. Buna karşılık Kur'an'ı Kerim'in Medine devrinde inen âyetleri, daha çok iş ve eylem yani tatbikattan söz etmektedir.¹⁴⁸ Bu da daha ilk günden Kur'an'ın ilme ve eğitime verdiği önemi ortaya koymaktadır.

Hz. Peygamber'in hayatına baktığımızda her şeyden önce o, dinî alanda ıslahat getiren reformcu bir eğitimcidir. Çünkü o, sadece kendi ülkesini yani Mekke'ye veya umumiyetle bütün Arabistan'a değil aynı zamanda bütün dünyaya gönderilmiş bir resul olduğunu insanlara bildiriyor ve kendisinin insanlığa gönderilmiş Allah'ın en son Peygamber'i olduğunu söylüyordu. O açıkladığı ilahi tebliğin sadece kendi nesil ve devri için değil ebediyete kadar geçerli olduğunu etrafındakilere anlatmaya çalışıyordu.¹⁴⁹ Bunun anlatılması için de eğitimin ve bir sistemin var olmasını önemle vurguluyordu. Dünyayı kuşatan bir mesajın aktarılması ve insanların bundan haberdar edilmesi belli bir usul ve yöntem gerektiriyordu. Bu da iyi bir eğitimi sistemini zorunlu kılıyordu. 23 sene zarfında İslamiyet'in bütün Arabistan topraklarına yayılmasından ve dört halife döneminde İslamiyet'in bu sınırlar dışına çıkarak büyük bir alanda etkisini göstermesi uygulanan öğretim ve eğitim sisteminin ne kadar başarılı olduğunu ortaya koymaktadır.

Hz. Peygamber Mekke döneminde, Erkam'ın evinde yürüttüğü faaliyetlerde, yeni Müslümanları eski gelenek ve göreneklerden, inanç ve kültür değerlerinden koparıp uzaklaştırmak, İslam inanç ve ahlakının sunduğu esaslara

¹⁴⁶ Kazıcı-Ayhan, "Tâlim ve Terbiye" *DİA*, c. XXXIX, s. 515.

¹⁴⁷ Zümer, 39/9; İsrâ, 17/85; Tâ-hâ, 20/114; Lokman, 31/27; Nahl, 16/43; Kalem, 68/1.

¹⁴⁸ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, c. II, s. 765.

¹⁴⁹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, c. II, s. 717.

bağlamak için iyi bir eğitim ve öğretim sistemi uyguladı ve bunda da çok başarılı oldu.¹⁵⁰ Hz. Peygamber eğitimin temellerini Erkam'ın evinde atmıştır demek herhalde yanlış bir tespit olmaz. Çünkü yeni toplumun ancak eğitim ve öğretimle bir noktaya geleceğini ilk günden anlamış olan Hz. Muhammed (s.a.s.), bu yönde faaliyetlerde bulunmuştu. Bu çalışmalar semeresini vermiş yeni dine büyük bir yöneliş olmuştu. Bunun endişesini Mekke müşrikleri hissetmiş buna karşı tedbirler almaya başlamışlardı. Hz. Peygamber'in bütün bu faaliyetleri Kur'an'da ideal bir insan tipi olarak ortaya konan sâlih insanı teşekkül ettirmeye yönelikti. Çünkü böyle bir insanın oluşturulması sâlih toplumun ve devletin ve milletin geleceği için çok önemliydi. Hz. Peygamber'de bunu tespit etmiş, liyakat ve ehliyete önem verdiğinden sâlih insan yetiştirmeye büyük önem vermiştir. Uygulamalarını bu yönde yapmış, Kur'an'da ideal bir kişi olarak sâlih insanı ortaya çıkarmak için çabalamış ve gayret göstermiştir.

Hz. Peygamber, Medine döneminde Mescid-i Nebevî'yi ibadet ve diğer işlerinin yanında bir eğitim-öğretim yeri olarak ta kullanmaktaydı. Namazlardan sonra Hz. Peygamber mescitte oturduğu zaman sahâbîler hemen onun etrafında halka oluştururlardı. Hz. Peygamber onlara vaaz eder, nasihatte bulunur onları eğitmek adına günlük hayatla ilgili kendilerine öğütler verirdi.¹⁵¹

Hz. Peygamber'in Medine döneminde kurumsal olarak ortaya koyduğu eğitim müesseselerinden birisi ashâb-ı suffe'dir. Fakir ve kimsesiz sahâbîlerden oluşan ehl-i suffe Medine Mescidi'nin bitişiğinde üstü kapalı bir sofada kalıyordu. Bunlar ibadet ve ilimle meşgul oluyorlardı. Hz. Peygamber bu kimselerin hem maddi hem de manevi ihtiyaçlarını karşılıyor onların eğitim ve diğer ihtiyaçlarını da gideriyordu.¹⁵²

Hz. Peygamber'in oluşturduğu Suffe ilk İslam üniversitesi olarak kabul edilir. Bu suffenin ilk hocası Hz. Muhammed idi. Rasulüallah sahâbesine burada dersler veriyordu.¹⁵³ Suffe'de Hz. Peygamber'in dışında okuma-yazma ve Kur'an öğretmek üzere öğretmenler görev yapıyordu. Bilal-i Habeşî, Abdullah b. Mes'ud, Selman-ı Farisî, Suheyb-i Rumî, Sa'd b. Ebi Vakkas bu mektepte yetişen sahabilerden bir kaçıdır. Burada ilim tahsil eden sahibiler Kur'an öğrenir, onun âyetlerini müzakere eder ve geceleri de ilim tahsili ile meşgul olurlardı.¹⁵⁴ Ashâb-ı Suffe'de yetişen bu insanlar dinledikleri hadisleri diğer sahâbîlere de naklederek ilmin yayılmasına önemli katkıda bulunuyordu. Hadislerdeki birçok sened silsilesinin birinci halkasını Ehl-i Suffe'ye mensup isimlerin teşkil etmesi bunun bir delilidir.¹⁵⁵

Hz. Peygamber sâlih insanı meydan getirebilmek, bu insanlardan müteşekkil bir toplum oluşturabilmek için, büyük-küçük, erkek-kadın herkesin iyi bir eğitim ve öğretim almasını çok önemsiyordu. Bunu temin etmek içinde hiçbir

¹⁵⁰ Hizmetli, Sabri, *İslâm Tarihi*, Yeni Çizgi Yay., Ankara 1995, s. 235.

¹⁵¹ Sarıçam, İbrahim, *Hz Muhammed ve Evrensel Mesajı*, DİB Yay., Ankara 2004, s. 137.

¹⁵² Karaman, Hayrettin, *Hadis Usûlü*, Ensar, İstanbul 2010, s. 91.

¹⁵³ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, c. II, s. 768.

¹⁵⁴ Duman, M. Zeki, *Kur'an ve Müslümanlar*, Fecr Yay., Ankara 2010, s. 201-202; Hizmetli, *İslâm Tarihi*, s. 233-234; Sarıçam, *Hz Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 139.

¹⁵⁵ Baktır, Mustafa, "Suffe" *DİA*, İstanbul 2009, c. XXXVII, s. 470.

fedakârlıktan kaçınmıyor, fiziki alt yapıya ve bunun yanında öğretim ve eğitimi gerçekleştirecek kişilere önem veriyordu.¹⁵⁶ Onun ilk önce öğretmenleri çoğaltmaya çalışması eğitimde hoca unsuruna verdiği değeri göstermesi bakımından çok önemlidir. Çünkü ilim tahsilinde bir öğreticiye ihtiyaç bir zorunluluk olmuş, kendi başına ve bir öğretici olmaksızın kitapla uğraşmak pek de hoş karşılanmamıştır. Ayrıca, İslam'da kişilerin bildiklerini başkasına öğretmek için gayret sarf etmesi de teşvik edilmiştir.¹⁵⁷

Şurası bir gerçektir ki geçmişte İslam kişilik ve karakteri oturmuş kişiler sayesinde yükselmişti. Eğer İslam'ı yüceltmek, dünyaya barış ve huzur getirmek istiyorsak o zaman kişilik ve karakteri güçlü insanlarla ve aynı niteliğe sahip eğitimcileri yetiştirerek bunu gerçekleştirebiliriz.¹⁵⁸ Nitekim ilim talebi olarak bilinen olgu, öğretmen merkezli konumuyla alakalı bir durumdur. İlim talep etmek için isteyen kişiler, ünlü hocalardan ders takip etmek amacıyla, uzun mesafeler, bazen İslam dünyasını bir baştan bir başa kat ederlerdi.¹⁵⁹

Eğitim ve öğretimle ilgili olarak ilk önce Allah'ın öğretme fiilini kendisi için kullandığı birkaç âyete atıfta bulunarak anlatacağız. İlk ayetimiz şu şekildedir:

عَلَّمَ الْقُرْآنَ "Kur'an'ı öğretti."¹⁶⁰ Allahu Teâlâ bu âyette Kur'an'ı öğrettiğinden bahsetmektedir. İlimden, öğretmek mânasını ifade eden "ta'lim" fiili, iki mef'ul alacağı için burada birinci mef'ul hazfedilmiş, böylece maksat, şuna veya buna öğretmek değil, bizzat öğretimin kendisinin ifade edildiği anlatılmıştır. Böylece bu kelime, gerek Cibril'e, gerek Peygamber'e, gerek ümmete olan öğretimin kısımlarının hepsini içine almaktadır.¹⁶¹

Mekke'de ilk vahiy okuma, yazma ve ilim üzerinedir: "Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı "alak"dan yarattı. Oku! Senin Rabbin en cömert olandır. O, kalemle yazmayı öğretendir, insana bilmediğini öğretendir."¹⁶² Kur'an'ı Kerim'in ilk inen âyetleri, her şeyi yaratanın Allah olduğunu, bütün insanlar için gerekli olan her şeyi düşünen ve cömertçe takdir ve tahsis eden, bilhassa da öğrenme ve öğrendiklerini "kalem" denen vasıta ile başkalarına nakletme meleke ve kabiliyetini insana bağışlayanın Allah olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁶³ Ayrıca bu âyetler, Hz. Peygamber'e inen ilk vahiy olup ona ve onun şahsında tüm Müslümanlara okumayı emretmiş, onları kalemle yazmaya ve ilimde gelişip yetkinleşmeye teşvik etmiştir. İlk vahyin "oku" emriyle başlaması ve bu emrin iki defa tekrar edilmesi, okumanın ve ilmin dinde,

¹⁵⁶ İlk akabe görüşmesinden sonra Allah Rasulü'ne (s.a.s) biat eden oniki kişilik topluluk ayrılıp dönünce, Resulullah Mus'ab b. Umeyr'i onlarla birlikte göndererek kendilerine Kur'an okutmasını ve İslamiyet'i öğretmesini emretti. (İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, thk, zabt, şerh: Mustafa Sakka, İbrahim Ebyari, Abdülhafız Şelebi, Darü'l-Hayr, Beyrut 2004/1424, c. II, s. 57-58.)

¹⁵⁷ Kazıcı, Ziya, *Anahatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1995, s. 53.

¹⁵⁸ Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, s. 13.

¹⁵⁹ Rahman, Fazlur, *İslâm*, çev: Mehmet Dağ, Mehmet Aydın, Selçuk Yay., y.y., 1996, s. 258.

¹⁶⁰ Rahman, 55/2.

¹⁶¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. VII, s. 4661-4662.

¹⁶² Alak, 96/1-5.

¹⁶³ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, c. I, s. 85.

insan ve toplum hayatında ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Kur'an, canlılar arasında insanın farklı ve üstün bir yerinin olduğunu onun öğrenme özelliği ile tanımlamıştır.¹⁶⁴

Hız. Peygamberin sahâbesiyle olan ilmi faaliyetini bir bakıma sâlih insanı ortaya çıkarmaya, yetiştirmeye yönelik olduğunu söyleyebiliriz. Peygamberin eğitim ve öğretimle ilgili görevine âyette şu şekilde bir vurgu yapılır:

كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِّنكُمْ يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ
 “Nitekim kendi içinizden size âyetlerimizi okuyan, sizi kötülüklerden arındıran, size Kitab’ı ve hikmeti talim edip bilmediklerinizi öğreten bir Resûl gönderdik.”¹⁶⁵ Bu âyet-i kerimede Yüce Allah, Peygamberine tabi olanlara yüklediği görevi açıklamakta ve etkileyici bir ifade tarzıyla bu görevin önemine dikkat çekmektedir. Buna göre Yüce Allah Peygamberimize, tabîlerine âyetlerini okumasını, kitabın içeriğini anlamalarını sağlamasını, nefislerini ve kalplerini arındırmasını, eğitim, yol göstericiliği ve sünneti ile örnek olmasını emretmiştir. Davranışları, tasarrufları ve diğer işleri bağlamında doğru, hak ve hayır niteliğine haiz olanı yani hikmeti öğretmesini istemiştir.¹⁶⁶

Zikredeceğimiz âyet peygamber eliyle yapılan eğitimin kişiyi hangi noktadan alıp nereye getirdiğine işaret etmektedir:

لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِّنْ أَنفُسِهِمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِن لَّيِّ ضَلَالٍ مُّبِينٍ
 “Andolsun ki içlerinden, kendilerine Allah’ın âyetlerini okuyan, (kötülüklerden ve inkârdan) kendilerini temizleyen, kendilerine Kitap ve hikmeti öğreten bir Peygamber göndermekle Allah, mü’minlere büyük bir lütufta bulunmuştur. Hâlbuki daha önce onlar apaçık bir sapıklık içinde idiler.”¹⁶⁷ Bu âyette kullanılan “kitap” kelimesi şeriatın zahirine, “hikmet” kelimesi ise, şeriatın güzelliklerine, sırlarına, hikmetlerine ve faydalarına işaret etmektedir.¹⁶⁸ Peygamber onlara "Kitabı" yani Kur'an-ı Kerim'i ve sünneti öğretmekteydi. Bu sebeple de bunların aralarından ilim adamları, yazarlar, hikmet sahibi kimseler, komutanlar, birçok ilim, bilgi ve çeşitli kültürel sahalarda bilginler çıktı.¹⁶⁹ Yani Peygamber’in öğretisiyle birlikte o toplumda sâlih insanlar teşekkül etti. Onun bütün bu öğretileri sâlih insanı teşekkül etmeye yönelikti diyebiliriz.

Peygamberin ümmi olan bir toplumda yaptığı dönüşüm çok dikkat çekicidir. Kabileler halinde yaşayan, aralarında savaşların, haksızlıkların, zulümlerin olduğu bir insan topluluğunu kısa bir süre içerisinde medeni bir toplum haline getirmiştir. Bu dönüşümün gerçekleşme yöntemi ise, doğru, düzgün, insanı temel alan bir eğitim ve öğretim faaliyetidir. Kurucu neslin Hız. Peygamber’in gözetiminde aldığı eğitim ve öğretimle birlikte sâlih insan teşekkül etmiş, İslam Medeniyeti’nin temelleri bu şekilde atılmıştır.

¹⁶⁴ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, c. V, s. 651.

¹⁶⁵ Bakara, 2/151.

¹⁶⁶ Derveze, M. İzzet, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, Çev: Vahdettin İnce, Ekin Yay., İstanbul 1998, c. V, s. 147.

¹⁶⁷ Âl-i İmrân, 3/164.

¹⁶⁸ Râzî, *Tefsirü'l-Fahri'r-Râzî*, c.

¹⁶⁹ Zuhaylî, *Tefsirü'l-Münir*, c. II, s. 405.

Biz, Kur'an mesajını doğru bir şekilde anladığımızda ve bunu ortaya çıkaran bir eğitim sistemini oluşturduğumuzda sâlih insan teşekkül edecek, bunun eliyle de ülkemizin ve dünya Müslümanlarının, daha ötesi bütün insanlığın geleceği daha parlak ve daha müreffeh olacaktır.

SONUÇ

Sâlih insan kavramı Kur'an'ın temel kavramlarından. Sâlih insan olma hali ve bunu sürdürüp bu şekilde yaşama Kur'an'da vurgulanan temel fikirlerden biridir. Sâlih insanın oluşmasında bir zamana ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır. Sâlih insan bir anda oluveren bir durum değildir. Emek, çaba, ilgi, sabır gibi birçok hususun bir araya gelmesiyle oluşan bir kişilik ve kimliktir.

Sâlih insanın teşekkül etmesinde iman, ilim, amel aile ve çevre belli bir aşamayı temsil eder. Bunlardan biri eksik kaldığında diğerleri de bundan etkilenir. Ama bu eksik kalanlar daha sonra telafi edilemez anlamına gelmemektedir. Çünkü insan zayıf bir varlık olarak yaratılmıştır. Peygamberlerin hayatları bize göstermektedir ki, onlarda bazen ufak ta olsa bazen hatalara düşmüşlerdir. Bu durum onların örnek vasfına bir zarar vermemiştir. Fakat onlar yaptıkları ufak hatalarından dolayı pişman olmuşlar, tövbe etmişler, affedilmiş ve sâlihler arasına girmişlerdir.

Sâlih insanın ortaya çıkmasında en önemli faktörlerden birisi uygun bir aile ortamıdır. Nasıl ki bir bitkinin yetişmesi için ışık, hava, su, zaman ve yer gibi şartların birlikte olması gerekiyorsa aynı şekilde bir çocuğun sâlih vasfını kazanabilmesi için çocuğun yetişmesine, gelişmesine, tekâmül etmesine yönelik bir aile ortamının varlığı zorunludur.

Aile ortamının yanında çocuğun dışarıya adımını attığında bulunması gereken bir çevre vardır. Bu çevre çocuğun gelişmesine, iyi veya kötü yönde evrilmesine etki eder. Çünkü çevrenin bir unsura olan arkadaş kişinin iyi veya kötü yöndeki temayülünü belirleyen bir özelliğe sahiptir.

Kişinin sâlih olmasını sağlayacak en önemli unsurlardan bir tanesi de eğitim ve öğretimdir. Eğitim ve öğretim aslında insan hayatının bütün evrelerini kapsar. İyi bir eğitimin açamayacağı kapı yoktur. Sâlih insanın oluşma süreci de eğitim ve öğretimle alakalıdır. Eğitim ve öğretim kişinin, imanını, ilmini, amelini, ihlasını ve ihsanını etkiler. Bunun yanında aile ve çevrede verilen eğitim ve öğretim kişinin sâlih olma sürecine etki eden bir mahiyet arz etmektedir.

Sâlih insan, Kur'an'ın hedeflediği insan tipidir. Yeryüzünü ıslah etmek, orada düzeni sağlamak gibi bir vazifesi olan sâlih insanın fonksiyonları ve üstlendiği görev büyüktür. Meseleye bu açıdan bakıldığında sâlih insanın yeryüzünde doldurduğu boşluk çok daha iyi anlaşılabilir.

Kişiler peygamber olamayacağına ve bu Allah tarafından belirlendiğine göre insanın önüne iyi bir model bir ideal insan figürünün konulması gereklidir. Bu ideal figürde sâlih insandır. Her insan potansiyel olarak sâlih insan olabilir. Bir bakıma Allah, Peygamberler ve şehitlerden sonra ideal tip olarak sâlih insanı ortaya

koymuştur diyebiliriz. Bir kişi peygamber olamaz fakat sâlih bir insan olma yolu kendisine açıktır.

Toplumun varlığı sâlih insanın varlığıyla eşdeğerdir. Bir toplumda ne kadar sâlih insan olursa o toplum o oranda güven ve huzur içerisinde olur. Böyle bir toplumda toplumu toplum yapan temel dinamikler sağlıklı bir şekilde işler.

Sâlih, davranışlarında tutarlı, nasıl hareket etmesi gerektiğini bilen, akli başında, temkini elden bırakmayan, karşıdakini anlayan, kendisini karşısındakinin yerine koyan bir insandır. Peygamberlerin sâlih kimselerden olması bir bakıma onların hayatlarından kesintilerin bize örnek olarak sunulması ve bu şekilde de bize sâlih insanın nasıl olması gerektiği hakkında bir fikir vermektir.

Bütün bu çıkarımlardan sonra ifade şu edilebilir ki sâlih insan Kur'ani öğretide ideal, örnek ve rehber bir kişiliktir.

KAYNAKÇA

Albayrak, Hâlis, *Tefsir Usûlü*, Şule Yay., İstanbul 2014.

Altıntaş, Ramazan, "Aile ve Okulda İnanç Eğitimi" *Mehir*, İlkbahar 1999, sayı: III.

el-Âlûsî, Şihabüddin Ebü's-Sena Mahmud b. Abdillâh el-Bağdadi, *Ruhu'l-Maani fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azim ve's-Sebi'l-Mesani*, thk: Mahir Habbuş, Müessesetü'r Risale, Beyrut, 2010/1431.

Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, ty.

Ay, Mehmet Emin, "Ailede Verilecek Din Eğitiminde Genel Prensipler" *İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi (II)*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005.

Aydın, Mehmet Âkif, "Aile" *DİA*, İstanbul 1989, c. I.

Aydın, Mehmet, "İslam'a Göre İlim" *İlâhiyat Fakültesi Dergisi III*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir ty.,

Baktır, Mustafa, "Suffe" *DİA*, İstanbul 2009, c. XXXVII.

Beyzâvî, Ebû Saîd Nasirüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envarü't-Tenzil ve Esrarü't-Te'vil*, Takdim: Mahmud Abdulkadir Arnavut, Daru'l-Sadr, Beyrut, 2004.

Çağrı, Mustafa, "İhsan" *DİA*, İstanbul 2000, c. XXI.

Çalışkan, İsmail, "Yetişkinlik Dönemi Eğitiminde Kur'an Perspektifinden Bir Yaklaşım", *Yetişkinlik Dönemi Eğitimi ve Problemleri*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2006.

Demirci, Muhsin, *Kur'an'da Toplumsal Düzen*, İfav Yay., İstanbul 2013.

Derveze, M. İzzet, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, Çev: Vahdettin İnce, Ekin Yay., İstanbul 1998.

Dinî Kavramlar Sözlüğü, Heyet, Diyanet İşleri Başkanlığı yay., Ankara 2006.

Duman, M. Zeki, *Kur'an ve Müslümanlar*, Fecr Yay., Ankara 2010.

Dumlu, Ömer, *Kur'an'da Bazı Kavramlara Bakış*, Anadolu Yay., İzmir 1999.

Dumlu, Ömer, *Kur'an'ı Kerim'de İyi İnsan ve Yararlı İş*, İzmir 2000.

- Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, (Çev: Cahit Koytak-Ahmet Ertürk), İşaret yay., İstanbul 1999.
- Halefullah, Muhammed Ahmed, *Kur'an'da Anlatım Sanatı*, Çev: Şaban Karataş, Ankara Okulu Yay., Ankara 2002.
- Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, Çev: Sâlih Tuğ, İrfan Yayıncılık ve Ticaret, İstanbul 1990.
- Hizmetli, Sabri, *İslâm Tarihi*, Yeni Çizgi Yay., Ankara 1995.
- Hökelekli, Hayati, "Çocuk" *DİA*, İstanbul 1993, c. VIII.
- Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar*, Türkçesi: Selahattin Ayaz, Pınar Yay., İstanbul 2013.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, thk, zabt, şerh: Mustafa Sakka, İbrahim Ebyari, Abdülhafız Şelebi, Darü'l-Hayr, Beyrut 2004/1424.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İsmâil, *Muhtasar Tefsirü İbn-i Kesir*, ihtisar ve tahkik: Muhammed Ali Sabunî, Daru'l-Kur'ani'l-Kerîm, Beyrut 1981-1402.
- İzzetbegoviç, Aliya, *Doğu Batı Arasında İslam*, çev: Sâlih Şaban, Yarım, İstanbul 2012.
- Jeffery, Arthur, *The Foreign Vocabulary of the Quran*, Gorgias Press, United States of America 2009.
- Karaman vd., *Kur'an Yolu*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2007.
- Kayhan, Veli, "Hak Dinin Tek Oluşu", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2006, cilt: XI, sayı: 1.
- Kazıcı, Ziya - Ayhan, Halis "Tâlim ve Terbiye" *DİA*, İstanbul 2010, c. XXXIX.
- Kazıcı, Ziya, *Anahatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1995.
- Kurtubi, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an*, thk: Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 2006.
- Kutluer, İlhan, "İlim" *DİA*, İstanbul 2000, c. XXII.
- Mahalli-Suyutî, Celaleddin, *Tefsirü'l-Celaleyn*, İstanbul, t.y.
- el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Mâtürîdî Semerkandî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, thk. Ahmed Vanlıoğlu; müracaat Bekir Topaloğlu, Mizan Yayınevi, İstanbul 2007.
- Mevdûdî, Ebu'l Al'a, Tefhimü'l Kur'an (Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri), edt: Ali Bulaç, trc: Muhammed Han Kayani vd., İnsan yay., İstanbul 1997.
- Mir, Mustansır, *Kur'anî Terimler ve Kavramlar Sözlüğü*, Türkçesi: Murat Çiftkaya, İstanbul 1996.
- Muhammed Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar=Tefsiru'l-Kur'ani'l-Hakim*, Daru'l Fikir, Beyrut, 2007/1428.
- Mukatil b. Süleyman b. Beşir, *Tefsiru Mukatil b. Süleyman*, thk: Ahmed Ferid, Daru'l-Kitabi'l-İlmî, Beyrut 2003.
- Öcal, Mustafa, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1999.
- Önkâl, Ahmet, *Resulullah'ın İslam'a Davet Metodu*, Kitap Dünyası Yay., Konya 2010.

- Rahman, Fazlur, *İslâm*, çev: Mehmet Dağ, Mehmet Aydın, Selçuk Yay., y.y., 1996.
- Râzî, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin, *Tefsirü'l-Fahri'r-Râzî=Mefatihü'l-gayb = Tefsirü'l-Kebir*, Darul'l-Fikr, Beyrut 1981.
- Sâbûnî, Muhammed Alî, *Safvetü't-Tefâsîr*, Daru'l-Kalem, Beyrut, t.y.
- Sarıçam, İbrahim, *Hz Muhammed ve Evrensel Mesajı*, DİB Yay., Ankara 2004.
- Sinanoğlu, Mustafa, "İman" *DİA*, İstanbul 2000, c. XXII.
- Seyyid Kutub, *Fi Zilâli'l-Kur'an*, ter: Yakup Çiçek vd., Hikmet yay., İstanbul, 1993.
- Sülün, Murat, *İman-Amel İlişkisi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2015.
- Taberi, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir, *Tefsirü't-Taberi = Câmiü'l-Beyân an te'vili ayi'l-Kur'an*, thk: Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki, Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyad 2003/1424.
- Uludağ, Süleyman, "Amel" *DİA*, İstanbul, 1991, c. III.
- Uludağ, Süleyman, "İhlas" *DİA*, İstanbul 2000, c. XXI.
- Yazır, Elmalı'lı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, yy, 1979.
- ez-Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, *el-Keşşaf an Hakaiki Gavamizi't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil fi Vucühi't-Te'vil*, thk: Muhammed Abdul-Selâm Şâhin, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Lübnan 2009.
- Zuhaylî, Vehbe, *Tefsirü'l-Münir*, yayın yön. Mehmet Ali Seraceddin; çev. Hamdi Arslan...[ve öte.], Risale, Bilimevi Basın Yay., İstanbul 2007.